

SVERIGES OFFICIELLA MINORITETSSPRÅK

Finska, meänkieli, samiska, romani, jiddisch och teckenspråk

EN KORT PRESENTATION

Småskrift utgiven av Svenska språknämnden 2003

Sveriges officiella minoritetsspråk

Finska, meänkieli, samiska, romani,
jiddisch och teckenspråk

En kort presentation

Småskrift utgiven av
SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN
2003

Norstedts Akademiska Förlag

Denna bok är ett tilltryck i form av print-on-demand från
Norstedts Akademiska Förlag, ett förlag inom
P.A. Norstedt & Söner.

Norstedts Akademiska Förlag
Box 2052
103 12 Stockholm
Tel: 08-769 89 50
Fax: 08-769 89 62
info@norstedtsakademiska.se

www.norstedtsakademiska.se

ISBN: 91-7297-611-x
Typografi: Ingmar Rudman
Omslag: Emily Rider
Skrifter utgivna av Svenska språknämnden, 86
©2003, Författarna, Svenska språknämnden och Norstedts Ordbok
Tryckt hos Elanders Infologistics Väst AB, 2005

Norstedts Akademiska Förlag ingår i
P.A. Norstedt & Söner AB, grundat 1823

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	5
Inledning	7
Minoritetsspråkskonventionen	7
Varför just dessa minoritetsspråk?	8
Paula Ehrnebo: Finska	11
Erling Wande: Meänkieli	21
Mikael Svonni: Samiska	31
Kari Fraurud: Romani	37
Susanne Sznajderman-Rytz: Jiddisch	46
Inger Ahlgren: Teckenspråk	55
Några fraser och uttryck på respektive språk	63
Alfabetet	67
Litteratur och övrig information	69
Om författarna	74

FÖRORD

I och med Sveriges ratificering av Europarådets minoritetsspråkskonvention finns det sedan den 1 april 2000 i Sverige fem officiella minoritetsspråk: *finska*, *meänkieli* (tornedalsfinska), *samiska*, *romani* och *jiddisch*. I denna lilla skrift ges en kort presentation av dessa språk med uppgifter hur de används och några grundläggande fakta om varje språk. Dessutom ges en motsvarande presentation av *teckenspråk*.

Artiklarna har tidigare varit publicerade i Svenska språknämndens tidskrift *Språkvård* (2001 och 2002). Några uppdateringar och smärre ändringar har gjorts.

Stockholm i juli 2003

Birgitta Lindgren, Svenska språknämnden

Inledning

Minoritetsspråkskonventionen

Europarådets konvention om landsdels- eller minoritetsspråk, *minoritetsspråkskonventionen*, inrättades 1992 och kunde träda i kraft 1998 sedan fem länder ratificerat den. Innan Sverige anslöt sig hade den ratificerats av Finland, Kroatien, Liechtenstein, Nederländerna, Norge, Schweiz, Tyskland och Ungern. I Sverige tillsattes 1995 en parlamentarisk kommitté som skulle utreda Sveriges eventuella anslutning. Kommittén lade fram sitt betänkande 1998, och 1999 fattade riksdagen beslut om att Sverige i enlighet med utredningens förslag skulle ratificera konventionen. Från och med 1 april 2000 trädde så de lagar i kraft som gäller rätten att använda samiska, finska och meänkieli i vissa kommuner.

Bakgrunden till konventionen är att intresset för skyddet för nationella minoriteter på senare tid ökat i Europa. Det övergripande syftet är kulturellt. Genom att skydda och främja historiska landsdels- och minoritetsspråk som av hävd talas i Europa vill man bidra till att bevara och utveckla Europas språkliga mångfald.

Ställningen som minoritetsspråk kan innebära olika saker. Finskan, meänkieli och samiskan har en starkare position än romani och jiddisch. Den enskilde har rätt att använda samiska hos domstolar och förvaltningsmyndigheter i samiskans s.k. förvaltningsområde, d.v.s. Arjeplogs, Gällivare, Jokkmokks och Kiruna kommuner. Motsvarande rätt gäller finska och meänkieli i dessa språks förvaltningsområde, d.v.s. Gällivare, Haparanda, Kiruna, Pajala och Övertorneå kommuner. Barnomsorg och äldreomsorg skall också erbjudas på dessa tre språk inom respektive förvalt-

ningsområde. För finskans del är denna rätt utsträckt till andra kommuner i landet där det finns många finsktalande. Se vidare utredningen *Minoritetsspråkskonventionen* (SOU 1997:192), propositionen *Nationella minoriteter i Sverige* (1998/99:143), lagen (1999:1175) om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar samt lagen (1999:1176) om rätt att använda finska och meänkieli hos förvaltningsmyndigheter och domstolar.

Varför just dessa minoritetsspråk?

Sveriges ratificering av minoritetsspråkskonventionen omfattar finska, meänkieli (tornedalsfinska), samiska, romani och jiddisch. I Sverige finns i dag ett stort antal språk som alla är minoritetsspråk i förhållande till huvudspråket svenskan. Men enligt konventionen kommer bara sådana minoritetsspråk ifråga som "av hävd" talats i Sverige. Det innebär exempelvis att samiska, som alltid funnits inom Sveriges gränser, liksom exempelvis romani, som funnits i Sverige sedan 1500-talet, räknas hit, men inte de språk som införts till Sverige av invandrare under 1900-talet och framåt, t.ex. arabiska och turkiska.

Det kan tilläggas att i utredningens förslag skulle meänkieli inte behandlas som ett eget språk utan ses som en varietet av finska, liksom exempelvis lulesamiska ses som en varietet av samiska. I den senare behandlingen ändrades detta, så att meänkieli blev ett av de officiella minoritetsspråken.

Under utredningens gång diskuterades huruvida teckenspråket kunde komma ifråga som officiellt minoritetsspråk i detta sammanhang. Av olika skäl ansåg kommittén att så inte var fallet (SOU 1997:192, s. 110). Svenska språknämnden anser att det ändå är på sin plats att här presentera teckenspråket jämsides med de officiella minoritetsspråken, eftersom teckenspråket är ett

minoritetsspråk som av hävd används i Sverige.

I presentationerna av språken uppges antal talare med en ungefärlig siffra. Så måste man göra, eftersom Sverige, i motsats till Finland, inte har någon exakt statistik över språktillhörighet. Slutsatser om personers modersmål får i stället grunda sig på skattningar bl.a. utifrån medborgarskap.

Finska

PAULA EHRNEBO

Finska språket har använts i Sverige "sedan rikets gränser drogs", d.v.s. i minst 800 år. När Sverige och Finland tillhörde samma rike var Stockholm, Mälardalen, Värmland, Dalarna och Tornedalen de områden där finska var mest utbredd, även om språket förekom i hela landet. Efter andra världskriget har stora finska befolkningsgrupper bildats i storstäderna och på industriorter i södra och mellersta Sverige. Även Norrbotten har en betydande finskspråkig befolkning. I Tornedalen förekommer även en annan varietet – *tornedalsfinska* eller *meänkieli* – som numera räknas som ett eget språk. Eftersom det språket behandlas i en annan artikel sägs inget mer om det här.

I Sverige används finska både skriftligt och muntligt i någon mån inom alla samhällsområden, t.ex. skola, förvaltning, massmedier. Praktiskt taget all slags text – utom lagar och författningar – skrivs även på finska. Viss lagtext finns översatt till finska. Men den viktigaste användningsmiljön är hemmet och fritiden. Antalet finskspråkiga i Sverige är i dag uppskattningsvis 300 000.

Finskan som talas i Sverige kallas *sverigefinska* – på motsvarande sätt används benämningen *finlandssvenska* om svenskan som talas i Finland.

Allt som allt talas finska av cirka fem miljoner personer. Utom i Finland och i Sverige talas finska i Karelska republiken i Ryssland. Från mitten av 1800-talet har en kvarts miljon finnar utvandrat till Nordamerika och tiotusentals till Australien. I dag talas finska i viss utsträckning även på dessa kontinenter.

Finskan tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen och är alltså inte ett indoeuropeiskt språk som t.ex. svenskan. De språk som är närmast besläktade med finskan är karelskan, estniskan, vepsiskan, votiskan och liviskan. Dessa språk tillhör den östersjöfinska språkgruppen, som härstammar från den yngre urfinskan (ca 1000 f.Kr.-0). Även de samiska språken tillhör finskans släktspråk. Urformen för de samiska språken härstammar från den äldre urfinskan (1500-1000 f.Kr.). Av mer avlägset besläktade språk kan nämnas ungerskan.

Två viktiga varieteter

De finska dialekterna i Finland indelas i två huvudgrupper, de västliga och de östliga. De två grupperna har utvecklats från två olika urfinska former. Ordförrådet i dessa grupper visar stora olikheter sinsemellan, men det mest markanta är skillnader i ljudstrukturen.

Dialektskillnaderna har under de senaste årtiondena utjämnats markant, men dialektala drag är ännu bevarade i de regionala tal-språkliga varieteterna. Under senare tid har lokala dialekter upplevt en viss renässans: bl.a. har katekesen, nationaleposet *Kalevala* och vissa serietidningar översatts till olika dialekter och flera dialektlexikon har publicerats.

Några specifika sverigefinska dialekter finns inte. Sverigefinnar som är födda i Finland har vanligtvis bevarat utmärkande drag av sin gamla dialekt, även om många drag har utjämnats. Även barn som är födda i Sverige visar ofta tydliga drag från sina föräldrars finska dialekter.

Ljudlära

Finskan har tretton konsonantfonem och åtta vokalfonem, nämligen

konsonanter: /p t k d m n ŋ s h v j l r /

vokaler: / i e y ø æ u o a /

De olika vokalerna kan ingå i någon av de arton diftongerna:

/ ai ou ei eu ey æi æy iu iy oi ou ui yi øi øy ie uo yø /

Till skillnad från svenskan förekommer inte /b/, /g/ eller /f/ i ord av inhemskt ursprung. Däremot finns de i nyare lånord.

Som en allmän regel gäller att finska ord inte kan vare sig börja eller sluta med fler än en konsonant. Detta märks tydligt i äldre lånord. Finskans *ranta* är av samma ursprung som svenskans *strand*; i det finska ordet har de två första konsonanterna i kombinationen /str/ försvunnit. Ett annat exempel är finskans *tunti* 'timme', lån av svenskans *stund*. I yngre lånord däremot förekommer initiala konsonantkombinationer, t.ex. *kriisi* 'kris', *prosentti* 'procent'. Ett annat undantag från den generella regeln är ljudmålande ord, t.ex. det talspråkliga ordet *prätikä* 'hoj, motorcykel'. Initiala konsonantkombinationer förekommer också i vissa dialekter.

Inne i ordet kan konsonantkombinationer innehålla högst tre konsonanter, och det finns vissa begränsningar i hur konsonanter kan kombineras. Exempel på kombinationer framgår av följande ord: *hölkkä* 'joggning', *telttä* 'tält', *tanssi* 'dans', *turkki* 'päls', *tanska* 'danska', *hurskas* 'from'.

Av konsonanterna kan endast /l/, /n/, /r/, /s/ och /t/ förekomma i slutet av ett ord, t.ex. *askel* 'steg', *hevonen* 'häst', *manner* 'kontinent', *kynnys* 'tröskel', *kevät* 'vår'.

Finskan tillämpar vokalharmoni. Det innebär att vokalerna i ett icke sammansatt ord antingen hämtas från gruppen /i e y æ ø /, t.ex. *kännykkä* 'mobiltelefon', *öljy* 'olja', eller från gruppen /i e a u o /, t.ex. *koristus* 'prydnad', *turve* 'torv'. Vokalharmonin inverkar även på böjnings- och avledningssuffixens form. Exempelvis har frågepartikeln formen *-ko* eller *-kö* beroende på vilka vokalerna i stammen är: *Tuletko?* 'Kommer du?' – *Syötkö?* 'Äter du?'

Finskans vokaler och konsonanter kan vara både korta och långa, och skillnaden mellan kort och lång kvantitet kan därigenom utnyttjas i betydelseskiljande syfte, såväl i betonade som i obetonade stavelser. I motsats till rikssvenskan kan finskan ha betonad stavelse där både vokalen och den följande konsonanten är kort och stavelse där både vokalen och den följande konsonanten är lång. Ex.: *likaa* 'smuts' (partitiv), *likkaa* 'flicka' (partitiv), *liikaa* 'alltför mycket', *liikkaa* 'haltar' (3 sg.)

Ordets huvudbetoning ligger alltid på den första stavelsen. I långa ord kan bibetoning förekomma, dock inte på andra eller sista stavelsen. Det är att märka att betoningen och kvantiteten inte hänger ihop: ordets första stavelse kan mycket väl vara kort, trots att huvudbetoningen ligger på den, och en obetonad stavelse kan vara lång.

Ordstruktur och ordböjning

Finska ord är ofta långa, men de innehåller samtidigt mycket information. Detta förklaras av två faktorer. Finskan är relativt syntetiskt, d.v.s. den utnyttjar ordböjning där andra språk utnyttjar satser eller fraser. När svenskan använder självständiga pre-

positioner, t.ex. *i bilen*, har finskan kasusändelser som fogas direkt till ordstammen: *auto+ssa* 'i bilen' (bilen + i). Finskan har också ett stort antal avledningsändelser, vilket också är ett tecken på syntetiskhet.

En annan faktor är att finskans ordstruktur ofta är agglutinerande. Det innebär att grammatiska morfem fogas direkt till roten, *talo+ssa+ni+kin* 'också i mitt hus' (hus + i + min + också). I vissa fall förekommer dock växlingar i ordstammen: *katu* 'gata', *kadu+lla* 'på gatan', *katu+a* (= partitiv singular).

I jämförelse med svenskan är finskan rik på böjningsändelser. Finska nomen (substantiv, adjektiv, pronomen och räkneord) böjs dels i numerus, dels i kasus. Däremot finns inga ändelser för bestämd form (såsom svenskans *hus* – *huset*). Finskan har två numerus, singularis och pluralis. Antalet kasus däremot är betydligt större: det finns fjorton produktiva och ett par improduktiva kasus. Några exempel på centrala kasus:

genitiv:	<i>talo+n</i>	'husets'
inessiv:	<i>talo+ssa</i>	'i huset'
elativ:	<i>talo+sta</i>	'ut ur huset'
illativ:	<i>talo+on</i>	'in i huset'
adessiv:	<i>talo+lla</i>	'hos huset'
allativ:	<i>talo+lle</i>	'till huset'
essiv:	<i>talo+na</i>	'såsom hus'

Finita verb har i finskan fyra böjningskategorier: person, tempus, modus, aktiv/passiv. Verben förses med personändelser:

<i>(minä) kysy+n</i>	'jag frågar'	<i>(me) kysy+mme</i>	'vi frågar'
<i>(sinä) kysy+t</i>	'du frågar'	<i>(te) kysy+tte</i>	'ni frågar'
<i>hän kysy+y</i>	'han/hon frågar'	<i>he kysy+vät</i>	'de frågar'

Finskan har två enkla tempus, presens och preteritum, och två sammansatta tempusformer, perfektum och pluskvamperfektum:

presens:	(<i>minä</i>) <i>kisy+n</i>	'jag frågar'
preteritum:	(<i>minä</i>) <i>kisy+i+n</i>	'jag frågade'
perfektum:	(<i>minä</i>) <i>ole+n kisy+nyt</i>	'jag har frågat'
pluskvamperfektum:	(<i>minä</i>) <i>ol+i+n kisy+nyt</i>	'jag hade frågat'

Antalet modus i finskan är fyra, och enkelt uttryckt anger de på vilket sätt talaren framställer handlingen:

indikativ:	(<i>minä</i>) <i>puhu+n</i>	'jag talar'(faktisk handling)
potential:	(<i>minä</i>) <i>puhu+ne+n</i>	'jag torde tala'(möjlig handling)
konditional:	(<i>minä</i>) <i>puhu+isi+n</i>	'jag skulle tala' (villkorlig handling)
impera-tiv:	<i>puhu!</i>	'tala!'(2 pers. sg, befallning)

Finskans passiv uttrycker att satsens sub-jekt är en obestämd person, t.ex. *kisy+tä+än* 'man frågar'. Det finns alltså inte något formellt subjektsord.

Det kan också nämnas att finskans negation är ett verb och det personböjs alltså efter subjektet i satsen, t.ex. (*minä*) *en puhu* 'jag talar inte', (*sinä*) *et puhu* 'du talar inte' etc.

Utom finita former har finskans verb också infinita former, nämligen två particip i aktiv och passiv och fyra infinitiver, av vilka en förekommer både i aktiv och i passiv form. De infinita verbformerna är besläktade med nomen och kan böjas i kasus och förses med olika suffix.

Ordförråd och ordbildning

Svenskar konstaterar ofta att finska texter är ogenomträngliga, eftersom kunskaper i t.ex. germanska och romanska språk inte underlättar förståelse av finska ord. Detta förklaras huvudsakligen av att de flesta ord i finskans allmänspråkliga ordförråd är bildade på finsk basis och att det endast finns ett fåtal s.k. internationella lånord. En annan egenskap som ofta förvånar personer med t.ex. svenska som modersmål är att finskan endast har ett pronomen för tredje person singular, nämligen *hän* 'han, hon'.

Det äldsta skiktet i finskans ordförråd består av ord som härstammar från det finsk-ugriska urspråket eller från ett ännu äldre urspråk, t.ex. *isä* 'fader', *polvi* 'knä'. Det finns också ord som härstammar från senare stadier av den finskugriska språkfamiljens utveckling och således är gemensamma för ett mindre antal språk, t.ex. *kylä* 'by', *voi* 'smör'. Under olika tider har en stor mängd ord lånats från andra språk; från baltiska språk har kommit bl.a. *tytär* 'dotter' och *kirves* 'yxa'; från slaviska *pappi* 'präst' och *risti* 'kors'. De germanska lånen är den överlägset största gruppen, och ord har lånats därifrån under flera tusen år. Av germanska lånord kan nämnas *pelto* 'åker' (motsv. svenskans *fält*), *juusto* 'ost', *saiippua* 'tvål'. Av senare datum är de skandinaviska lånen, t.ex. *kinkku* 'skinka', *tuoli* 'stol', *lyijy* 'bly'.

Finskan har också lånord från grekiska och latin. Sedan andra världskriget är engelskan det viktigaste långivarspråket. Ex. *hiisata* 'leasa', *doping* 'dopning', *drinkki* 'drink'. Eftersom långivarspråkens ljudsystem ofta skiljer sig markant från finskans system genomgår lånorden för det mesta en viss anpassning; det gäller framför allt ord som används i allmänspråket. Ex. *ketsuppi* 'ket-chup', *kräkki* 'crack'.

När Nya testamentet och annan litteratur översattes på 1500-talet var behovet av finska ord för de nya begreppen stort. Över-

sättaren använde ofta svenskan som mall och bildade översättningslån, t.ex. *esikuva* 'förebild'. Detta ordbildningssätt används fortfarande.

På 1800-talet och i början av 1900-talet har ett stort antal finska ord för begrepp inom samhällslivet skapats medvetet. De flesta är bildade genom avledning, t.ex. *kirjasto* 'bibliotek' (till *kirja* 'bok'), *tiede* 'vetenskap' (till *tietää* 'veta'), *valtio* 'stat' (till *valta* 'makt').

Ordförrådet i finskan i Sverige är i grunden detsamma som i standardfinskan, även om egna sverigefinska benämningar bildas för att beskriva specifika svenska begrepp, t.ex. *maakäräjät* 'landsting', *vakuutuskassa* 'försäkringskassa', *rahasuojelu* 'premiepension'.

I dagens finska utnyttjas huvudsakligen tre sätt att utöka ordförrådet: sammansättning, avledning och lån. Genom sammansättning har cirka 80 % av senaste årens nyord bildats. Ex.: *maitosokerihäiriö* 'mjölksockerstörning', *hanaolut* 'kranöl', *lattiakanala* 'golvhönshus' (där hönsen går fria).

Antalet avledningsändelser i finskan är närmare två hundra. Även om många av dem i dag är lågfrekventa eller improduktiva, är avledning ett vanligt ordbildningssätt. Genom avledning kan man bilda ord som passar in i finskans ljudsystem och som är lätta att förstå, t.ex. *heräämö* 'uppvakningsrum', *ajastin* 'timer', *huuhde* 'sköljmedel'. Genom att utnyttja olika avledningsändelser kan små betydelseskilnader och -nyanser lätt uttryckas. Ex.: *suurenus* 'förstoring' = det att förstora; *suurennos* 'förstoring' = resultat av förstoring.

Syntax

Finskan har relativt fri ordföljd, men basordföljden är subjekt – predikat – objekt. Eftersom objektet oftast får en kasusändelse, är

ordföljden inte viktig för identifiering av satsdelar. Med ordföljden kan i stället skillnaden mellan det kända och det nya uttryckas – det kända står i början av satsen. Ordföljden kan också användas för fokusering.

S.k. ja/nej-frågor uttrycks genom en frågepartikel: *Tuletteko huomenna?* 'Kommer ni i morgon?'

Skrift

Det är lätt att stava på finska. Utgångspunkten i finskans ortografi är att varje fonem motsvaras av en och bara en bokstav. Eftersom det löpande talet på standardfinska har relativt lite av assimilationer och reduktioner, ligger ofta uttal och stavning nära varandra. Fonemet /ŋ/ saknar dock ett eget skrivtecken, det skrivs med *ng* (*langan* 'tråds') eller med *n* (framför *k*, t.ex. *lanka* 'tråd'). Långa ljud, såväl vokaler som konsonanter, betecknas med dubbla bokstäver både i betonade och obetonade stavelser.

En skriftlig form av finskan, som baserade sig på Åbotraktens dialekt, användes i viss mån redan före reformationen, men det finska skriftspråket skapades egentligen under första hälften av 1500-talet. Det var biskop Mikael Agricola som hade i uppdrag att skapa finsk-språkiga texter till kyrkans behov. Han använde den existerande skriftliga språkformen, men för att underlätta mer allmän förståelse använde han även ord och element från andra dialekter.

Utvecklingen av ett finskt förvaltningspråk inleddes då en översättartjänst för finska språket inrättades vid Kanslikollegiet i Stockholm på 1730-talet.

Skriftspråket byggde på västliga dialekter, men i början av 1800-talet uppstod en tvist om de olika dialekternas ställning i finska skriftspråkets utveckling. Det då nygrundade Finska litteratursällskapet gav sitt stöd till Elias Lönnrot, då denne sam-

manställde det finska nationaleposet *Kalevala*. Där använde Lönnrot i stor utsträckning ord från de östfinska dialekterna. Därmed avtog tvisten om dialekterna i det finska skriftspråkets utveckling.

Ortografin stabiliserades i huvudsak på 1800-talet, även om ett visst justeringsarbete har pågått kontinuerligt. Ett av de senaste ställningstagandena har berört övergång från *š* till *s*, t.ex. *šekki* – *sekki* 'check', *hašis* – *hasis* 'hasch'.

Meänkieli

ERLING WANDE

I början av 1980-talet bildade några tornedalingar i yngre medelåldern en tornedalsk intresseförening, Svenska tornedalingars riksförbund-Tornionlaaksolaiset (STR-T), med syftet att bevara och utveckla den tornedalska kulturen och tornedalsfinskan som språk. Bakgrunden var en uttrycklig rädsla för att både språket och kulturen så småningom skulle dö ut som en indirekt följd framför allt av den försvenskningsspolitik som bedrevs i Tornedalen från 1800-talets slut till långt in på 1900-talet.

Den revitaliseringsrörelse som man därigenom startade har lett till att man börjat betrakta tornedalsfinskan som ett eget språk, vilket den nya benämningen meänkieli är ett uttryck för. Knappt 20 år efter STR-T:s bildande blev meänkieli genom 1999 års riksdagsbeslut officiellt erkänt som inhemskt minoritetsspråk i Sverige.

Den nya lagen berör tills vidare i första hand de fem nordligaste kommunerna i landet, de egentliga Tornedalskommunerna Haparanda, Övertorneå och Pajala samt Kiruna och Gällivare, som har en relativt stor andel meänkielitalare. Pajala har alltid varit och är fortfarande den kommun som har den största andelen talare av språket. Det är också den kommun som i dag av allt att döma är den kulturellt mest aktiva vad gäller lokalhistoria, musikliv, skrivande och inte minst teater. Dessa aktiviteter innefattar inte bara användning av meänkieli utan även av svenska och finska, i viss mån också samiska. I teaterpjäserna förekommer ofta växling mellan språken, precis som i verkliga livet.

Skönlitteratur har publicerats i relativt stor omfattning, främst av STR-T-ägda Kaamos förlag, och de fyra evangelierna har

översatts till meänkieli. STR-T har en egen tidskrift, där meänkieli numera är det vanligaste språket men där också artiklar på svenska och finska publiceras.

Haparandabladet/Haaparannanlehti, som utkommer två gånger per vecka, numera som trespråkig, har kolumnister som regelbundet medarbetar i tidningen med artiklar på meänkieli. Norrbottensradions Pajalaredaktion sänder program på språket.

Den nya lagstiftningen innebär att meänkieli i större utsträckning än tidigare kommer att användas i vissa officiella sammanhang, administrativt främst inom förvaltning och rättsväsende. Många officiella dokument inom departement och centrala statliga ämbetsverk, särskilt sådana med minoritetsanknytning, har översatts till meänkieli.

Undervisning i meänkieli ges i grundskola och gymnasium, mest i Pajala och Övertorneå kommuner, men obligatoriskt är språket bara i Kangos friskola i norra delen av Pajala kommun. Universitetsundervisning ges i viss utsträckning, bl.a. i samarbete mellan Luleå tekniska universitet och Stockholms universitet.

Antal talare

Uppskattningarna av antalet talare i de fem nämnda kommunerna brukar röra sig kring 25 000–40 000, medan för hela Norrbotten siffror på upp till 75 000 har nämnts (på 1980-talet). Inga undersökningar har gjorts sedan 1930 års folkräkning och siffrorna är osäkra. Det totala invånarantalet i de fem kommunerna är i dag knappa 70 000. Utanför Tornedalsområdet och Malmfälten har utflyttning skett främst till Luleåområdet och Mälardalen, där oftast redan andra generationen försvenskas.

Bland ättlingarna till de Amerikaemigranter som utvandrade för 75–100 år sedan finns ett mindre antal talare kvar i den tredje

generationen. Detsamma torde gälla för marginella utvandringsområden som Sydamerika och ryska Karelen.

Utvandringen till Nordnorge på 1700- och 1800-talen har bidragit till utvecklingen av den närbesläktade *kvänskan*.

De viktigast varieteterna

Meänkieli är ett finskt-ugriskt språk, närmast besläktat med övriga s.k. östersjöfinska språk som estniska, finska, karelska och kvänska. Den mest utbredda varieteterna är Torneälvdalsdialekten, som talas i trakterna närmast Torne älv och dess nordliga biflöden, inklusive bifurkationsflödet Täreändö älv. Vittangi- och Jukkasjärvi-dialekterna ligger språkligt nära Torneälvdalsdialekten, medan Gällivaredialekten avviker från de övriga. Den har drag gemensamma med t.ex. karelskan, vilka saknas i de övriga meänkielivarieteterna, och visar också på större påverkan från svenskan och samiskan, främst i ordförråd och satsmelodi. Karaktäristiskt för Gällivare-dialekten är den stigande intonationen i satslutet, en för de östersjöfinska språken ovanlig företeelse.

Någon självklar standardvarietet har ännu inte etablerats. Även om det bedrivits ett visst språkvårdsarbete återstår mycket att göra. En central roll i detta arbete torde den nya språknämnd få som håller på att skapas i anslutning till det nyetablerade Nordkalottens kultur- och forskningscentrum, vars syfte är att främja meänkielirelaterat forsknings- och utvecklingsarbete. Centret förfogar över digitaliserade arkiv och bibliotek som bas. Det har viss anknytning till Tornedalens folkhögskola i Övertorneå, som för ca 100 år sedan inrättades i syfte att bli en bastion för "svensk kultur och bildning" vid den dåvarande gränsen mot den del av det ryska tsarväldet som utgjordes av Storfurstendömet Finland.

Ljudsystemet

Meänkieli har följande konsonantfonem:

/ p t k b d g m n ŋ f s ç ʃ h v j l r /

Vokalfonemen är:

/ i e y ø æ u o a /

Vokalerna kan liksom i finskan ingå i någon av arton diftonger.

Till skillnad från finskan används /f/ även i äldre låneord, t.ex. *funteerata* 'tänka, fundera', *fuori* 'foder'; medan /b/, /d/, /g/ liksom /ʃ/ och /ç/ förekommer i nyare låneord. Till skillnad från finskan accepterar meänkieli konsonantkombinationer i början av ord, t.ex. klasi 'fönster'; 'glas' (fi. *lasi*), *trappu* 'trappa' (fi. *rappu*), *sparkkari* 'sparkstötting' (fi. *parkkari*). Speciellt markant är denna tendens i Gällivare-området, som även har former som *skoulu* 'skola', *skaappi* 'skåp', *speili* 'spegel', *stuoli* 'stol' i ord där de övriga meänkielivarieteterna liksom finskan har s-lösa former.

Vokaler och konsonanter kan vara både korta och långa, men i tvåstaviga ord, som är den mest frekventa ordtypen, är den andra stavelsens vokal halvlång: *talo* 'hus'. Finskan har här kortstavighet av samma typ som vissa svenska dialekter har i ord som *hara* 'hare'.

Huvudbetoningen ligger liksom i finskan på ordets första stavelse. Bibetoning kan förekomma på tredje eller fjärde stavelsen.

Ett av de mest karaktäristiska dragen i meänkieli, som det uppfattas både internt och externt, är den s.k. *h*-metatesen, d.v.s. att *h* flyttas från en plats till en annan i ett ord, ett drag som historiskt kan ses exempelvis i det finska nationaleposet Kalevala. Metatesen kan vara både enkel, d.v.s. ske i ett steg, eller dubbel, ske i två steg. Den framträder i vissa böjningsformer, bl.a. i illativformen. För en "Kalevalaform" som *talohon* 'in i huset' har finskan formen *taloon*, utan *h*, medan meänkieli har bevarat *h* men

flyttat det ett steg närmare ordets början, in i själva ordstammen, så att formen blir *talhoon*. I vissa ord – beroende på ljudkombinationer – kan enkel och dubbel metates användas omväxlande: Illativ av *biili* ('in i bilen') blir alltså **biilihin* > *biilhiin* > *biihliin*. Den sistnämnda formen, den dubbelmetatetiska, är i dag den expansiva formen. Den tycks vinna terräng både geografiskt, från södra Tornedalen norrut, och vad gäller spridning inom olika talarkategorier.

Uttalsbasen för *meänkieli* är särskilt hos yngre i hög grad svenskpåverkad. En sådan tendens noterades redan i början av 1900-talet av den finske språkforskaren Martti Airila. Tillsammans med en svenskfärgad intonation och allt fler svenska låneord leder detta till ett uttal och sätt att tala som i vissa avseenden påminner om estniska. Det finns för övrigt många exempel på att tornedalingar av finsktalande i Finland blivit tagna för ester och att t.o.m. ester blivit förbluffade över de stora likheterna mellan estniska och *meänkieli*.

Möjligen kan sådana likheter språken emellan förklaras av att båda språken under långa perioder stått i intim kontakt med germanska språk. För estniskans del är det frågan om tyska, danska och svenska, i Tornedalen har det naturligtvis främst varit frågan om kontakt med svenska varieteter men också i viss utsträckning med norska. Kommunikationerna mellan olika områden på Nordkalotten har alltid varit livliga. Frågan om språkkontakternas effekter i sådana avseenden som antytts ovan kan bli en intressant utmaning att ta sig an för den framtida språkforskningen, t.ex. i nya forskarnätverk som etablerats i Barentsregionen och Östersjöområdet.

Ordstruktur och ordböjning

Meänkieli har liksom finskan vokalharmoni, d.v.s. icke sammansatta ordstammar består antingen enbart av främre vokaler, /i y e æ ø/, eller av bakre vokaler, /a o u/ (/i/ och /e/ kan dock även förekomma tillsammans med bakre vokaler), och efterföljande böjnings- eller avledningssuffix läggs till ordstammen i sin främrevokaliska respektive bakrevokaliska form. Av *kylä* 'by' med inessivsuffixet *-ssa/-ssä* ('inne i') blir resultatet alltså *kylässä* 'inne i byn, och av *talo* 'hus' med samma inessivsuffix bildas formen *talossa* 'inne i huset'. Gällivaredialekten saknar dock i likhet med estniskan vokalharmoni: *kyla*, estn. *küla* 'by', *kylasa*, estn. *külasa* 'i byn'. Exemplet illustrerar en annan skillnad mellan Gällivaredialekten och estniskan å ena sidan och de övriga meänkielivarieteterna liksom finskan å den andra: inessivsuffixet förekommer i de senare oftast i den längre formen med långt s, *-ssa/-ssä*, i de förra med kort s, *-sa/-sä*. Denna kortform finns också i finska dialekter, t. ex. i Kemidialekten.

Som framgår av exemplen ovan är meänkieli i huvudsak ett agglutinerande språk: suffix fogas till ordstammar.

Viktiga kasus är de s.k. lokalkasusen, av vilka tre uttrycker inre lokalitet kombinerat med markeringar för befintlighet (inessiv 'inne i'), riktning från (elativ 'ut ur') eller riktning till (illativ 'in i'): *talossa* 'inne i huset', *talosta* 'ut ur huset', *talhoon* 'in i huset'. På motsvarande sätt kan yttre lokalitet, befintlighet vid eller i närheten av något, uttryckas, och liksom för de inre lokalkasusen också riktning från eller till: *talola* (adessiv, 'vid/i närheten av huset'), *talolta* (ablativ, 'från /närheten av/ huset'), *talole* (allativ, 'till /närheten av/ huset'). Meänkieli har variation mellan kort och lång ändelse i adessiv (*-lla/-llä* ~ *-la/-lä*) och allativ (*-lle* ~ *-le*), beroende på stavelselängd och betoningsförhållanden. Suffixvalet kan formuleras som en balansregel: kort stavelse ger långt

suffix, lång stavelse ger kort suffix, där den relevanta stavelsen är den som omedelbart föregår suffixet. Efter kort, enstavig stam, som alltid har huvudtryck, är ändelsen alltså lång, efter lång stavelse är den kort: *hällä* 'hos honom/henne', *maala* 'i/på landet'. Efter bibetonad, kort stavelse i ett flerstavigt ord är ändelsen lång: *kartanolla* 'på gårdsplanen'.

I stor utsträckning är meänkieli, som framgår ovan, ett syntetiskt språk, d.v.s. det utnyttjar ordböjning i sådana fall där mera analytiska språk (exempelvis svenskan) uttrycker motsvarande förhållande med flera ord. Det finns dock en starkare analytisk tendens i meänkieli än t.ex. i finskan. I stället för uttryck av typen *pöyälä* 'på bordet', med ordstammen *pöyä* ('bord'), följd av kasus-suffixet *-lä* 'på', använder meänkieli ofta uttryck med efterställd preposition (s.k. postposition): *pöyän päälä* 'på bordet' (egentligen 'bordets på'; postpositionen *päälä* 'på' styr genitiv, som i singularis markeras med *-n*: *pöyä + n > pöyän* 'bordets').

I likhet med svenskan och finskan är verbets böjningskategorier fyra till antalet: person, tempus, modus och aktiv/passiv. Tempussystemet består av de två enkla tempusen presens och preteritum, och de två sammansatta, perfektum och pluskvamperfektum. Framtid uttrycks antingen med presens kombinerat med tidsadverb (ibland framgår betydelsen av framtid också av sammanhanget) eller med perifrastiska konstruktioner av typen "komma att göra något" (*tulla tekehmään jotaki*), "ämna göra något" (*aikoa tehä jotaki*).

Av modusen förekommer indikativ, konditionalis och imperativ, medan potentialis knappast alls används. Det ersätts ofta av konstruktioner med verbet *taitaa* 'torde, lär', t.ex. *hään taitaa tehä sen* 'han lär göra detta'.

Frågor bildas med hjälp av frågeord eller frågepartikeln *-ko/-kö*: *mene* 'gå' + 2:a pers. sg. + *-kö* = *menetkö?*, 'ska du gå?', *osta* 'köpa' + 2:a pers. sg. + *-ko* = *ostatko?* 'ska du köpa?'

Ordförråd

Meänkielis ordförråd består av dels gamla finska arvord, inklusive gamla svenska lån (t.ex. *hantuuki* 'handduk', *kaffeli* 'gaffel', *kretta* 'grädde', *talterikki* 'tallrik', *tiima* 'timme', *kartiini* 'gardin'), dels nya svenska låneord och översättningslån (t.ex. *fryysi* 'frys', *biili* 'bil', *semesti* ~ *semesteri* 'semester', *slääppi* 'släpvagn', *räkinki* 'räkning', *matte* 'matematik', *muturisaha* 'motorsåg', *paatihuone* 'badhus, badrum').

Inflödet av nya svenska lånord har ökat betydligt från och med de första decennierna av 1900-talet. Tornedalingen Ragnar Lassinantti, som under 1970- och 1980-talet var landshövding i Norrbottens län, daterade starten för detta ökade inflöde på följande sätt: "Den historiska språkgränsen i Tornedalen går mellan cykeln och bilen." För *cykel* används i meänkieli samma ord som i finskan, *polkupyörä* (*polku*- 'tramp-', *pyörä* 'hjul'), medan man för bil använder det från svenskan inlånade *biili*.

För ortnamn används oftast i meänkieli inre lokalkasus, även om ortnamnet innehåller ett naturbetecknande element. Inessivformen *Ohtanajär vessä* 'i Ohtanajärvi' kan således beteckna både byn med detta namn eller själva sjön, vid vilken byn ligger: *Ohtanajär vessä oon paljon kallaa* 'det finns mycket fisk i Ohtanajärvi/sjön/' (*paljon* 'mycket', *kala* 'fisk' i partitivformen *kallaa*; partitiv används efter ord som anger mängd).

För orterna Kalix och Morjärv används i meänkieli de gamla formerna, *Kainus* och *Morajärvi*, liksom för Umeå, Luleå och Piteå: *Uumaja*, *Luulaja* och *Piitin* (*Piitimesä* 'i Piteå').

Ordbildning

Ord bildas som i finskan med hjälp av ett rikhaltigt förråd av avledningsändelser och genom sammansättningar. Lånord

anpassas oftast till böjningssystemet med hjälp av ett tillägg av *-i*: sv. *analys* > *analyysi*. Tidigare användes bl.a. *-u* på lik-nande sätt: sv. *flagga* > *flaku*. Inlånade verb anpassas till systemet huvudsakligen som s.k. kontraherade verb med infinitivformer på ändelsen *-ata/-ätä*: sv. *lansera* > *lanseerata*, sv. *bygga* > *bykätä*. Båda dessa metoder används också i finska, men de är betydligt mera dominerande som metod i meänkieli; jfr sv. *analysera* > meänkieli *analyseerata*, fi. *analysoida*.

Syntax

Den analytiska tendensen i meänkieli slår igenom också i satsbildningen. Finskan har en opersonlig *måste*-konstruktion, som i meänkieli (liksom i estniskan) är personlig på samma sätt som den motsvarande svenska konstruktionen. Jämför:

sv.: *Jag måste köpa den här nya grammatiken*

fi.: *Minun täytyy ostaa tämä uusi kielioppi* (*minun* = genitiv av *minä* 'jag', *täytyy* 'måste' i 3:e pers. sg., *ostaa* 'köpa', objektet *tämä uusi kielioppi* står i ack. II = morfologisk nominativ; betydelsen ung. 'mig ankommer det att köpa den nya grammatiken')

meänkieli: *Mie häyn ostaa tämän uuen gramatiikin* (*mie* 'jag', *häyn* 'måste' i 1:a pers. sg., *ostaa* 'köpa'; objektet *tämän uuen gramatiikin* i ack. I = morfologisk genitiv)

Andra exempel på att meänkieli är mer analytisk där finskan är syntetisk:

klaarata ittensä 'klara sig (själv)' (fi. *pärjätä*)

yksi nuori mies 'en ung man' (fi. *nuori mies*)

Poika söi ylös banaanin 'Pojken åt upp bananen' (fi. *Poika söi banaanin*)

I det sista exemplet ovan räcker akkusativmarkeringen *-n* i finskan för att uttrycka resultatet (att bananen blir uppäten), medan *meänkieli* dessutom markerar med partikeln *ylös* 'upp'.

Samiska

MIKAEL SVONNI

Samiska är egentligen inte enbart *ett* språk utan flera olika. Man kan åtminstone tala om tre olika samiska språk: sydsamiska, centralsamiska och östsamiska. Därutöver kan man dela in samiska språk i ett antal dialekter. Sydsamiska dialekter är sydsamiska och umesamiska; centralsamiska dialekter är arjeplogssamiska, lulesamiska och nordsamiska; och östsamiska dialekter är enaresamiska, skoltsamiska/notozerosamiska, kildinsamiska och tersamiska. Gränserna mellan de olika varieteterna är inte skarpa, utan de förändras successivt. Skillnaderna mellan olika varieteter som ligger längre från varandra är dock betydande.

De samiska språken talas eller talades traditionellt i följande områden: sydsamiska i Västerbotten och Jämtland och motsvarande områden i Norge, umesamiska i norra Västerbotten, arjeplogssamiska i Arjeplog, lulesamiska i Jokkmokk och Gällivare och kring Tysfjord i Norge, nordsamiska i Sverige, Norge och Finland princip från Gällivare i söder till Utsjoki Finland i norr, enaresamiska i området kring Enare träsk, skoltsamiska/notozerosamiska nordost och öster om Enareträsk och kildin- och tersamiska på Kolahalvön.

De samiska språken är finsk-ugriska språk och närmast besläktade med de östersjöfinska språken, d.v.s. finska, estniska m.fl. Enligt vissa teorier antar man att samiskan och de östersjöfinska språken går tillbaka på ett gemensamt urspråk, tidig urfinsk-samiska, ur vilket utvecklades ursamiska och den sena urfinskan ca 1000 f. Kr. eller något tidigare. De nuvarande samiska huvuddialekterna förmodas enligt dessa teorier ha utvecklats med bör-

jan omkring 800 e.Kr. Enligt nya teorier har sydsamiskan skilts från de övriga samiska språken långt tidigare och kan till och med ha sitt ursprung i en sydlig invandring till Skandinavien för flera tusen år sedan. Ett bevis för detta skulle stamkonsonanternas stadieväxling vara (se nedan), eftersom den saknas helt och hållet i sydsamiskan men finns i övriga samiska språk och också i de östersjöfinska språken.

Antal talare

Det finns uppskattningsvis ca 60 000 samer i Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Av dessa talar ca 20 000 personer något samiskt språk, varav ca 80–85 % talar nordsamiska. I Sverige finns bedömningar om att det finns ca 6 000 personer som talar nordsamiska, och drygt 500 personer som talar lulesamiska och lika många som talar sydsamiska.

Skriftspråk

Det finns inte något enhetligt skrivsätt för samtliga samiska språk, utan olika ortografier för sex varieteter: sydsamiska, lulesamiska, nordsamiska, enaresamiska, skoltsamiska och kildinsamiska (det sistnämnda med kyrilliskt alfabet). I Sverige och Norge har det funnits ett gemensamt nordsamiskt skriftspråk sedan 1950-talet, men under 1970-talet utvecklade den samiska språknämnden ett gemensamt nordsamiskt skriftspråk för Sverige, Norge och Finland, och det togs i bruk 1979. Sedan 1978 finns en gemensam sydsamisk ortografi och sedan 1983 ett skriftspråk för lulesamiskan.

I det nordsamiska skriftspråket finns följande tecken som inte finns i det svenska skriftspråket: á, č, đ, ŋ, š, ʦ, ž. Bokstäverna č och ž betecknar tj-ljud, bokstäverna đ och ʦ betecknar tonande respektive tonlöst läspljud, ŋ betecknar ett ng-ljud och bokstaven

t ett sj-ljud. Dessutom används c och z för ljudet /t + s/, där c står i början av ord och z mellan vokaler.

Stamkonsonant och stadiesväxling

I lule- och nordsamiska (och till en viss grad även i umesamiska) liksom i alla övriga samiska språk förutom sydsamiskan förekommer stadiesväxling av konsonanten/ konsonanterna mellan en tryckstark och en trycksvag stavelse. Denna konsonant eller dessa konsonanter benämns stamkonsonant. En stamkonsonant förändras antingen i kvantitativt eller kvalitativt hänseende (eller både och) vid böjning eller avledning. En stamkonsonant kan stå i stark- eller svagstadium. Vid kvantitativ stadiesväxling kan konsonanten förlängas, t.ex. *n ~ nn* i *moni ~ monni* 'ägg', och vid kvalitativ stadiesväxling kan stamkonsonanten växla mellan tonande och tonlös konsonant, t.ex. *bm ~ pm* i *biebmu ~ biepmu* 'mat'. En kombination av längd och kvalitet sker t.ex. mellan *pm ~ m* i ord som *sápmi ~ sámi* 'same'.

Omljud

I samtliga samiska dialekter förekommer omljud. I nordsamiskan innebär det att en diftong i tryckstark stavelse blir enkelvokal, då den efterföljande trycksvaga stavelsen har en kort vokal, t.ex. *ea* > e i t.ex. *gessot* 'bli dragen' som är bildat av *geassit* 'dra'.

Ordböjning

Substantiv och andra nomen böjs i kasus och numerus. I samiskan finns inte bestämd och obestämd form och inte heller obestämd artikel. Ordet *giella* kan betyda 'ett språk' eller 'språket' beroende på kontexten. I nordsamiskan finns nu sju kasus: nominativ, genitiv, ackusativ, lokativ, illativ, komitativ och essiv. De tre förstnämnda har framförallt syntaktiska funktioner: nominativ

som subjekt och predikativ, genitiv som attribut och ackusativ som objekt. Genitiv och ackusativ har samma form. Kasus lokativ anger dels befintlighet, dels rörelse från en plats och illativ anger rörelse till en plats. Med komitativ anges instrument eller relationer med betydelsen 'med' eller 'tillsammans med' någon. Essiv anger relationen 'såsom' någon eller något. Av tabellen nedan framgår böjningsformerna av ordet *oabbá* 'syster'.

SINGULARIS PLURALIS

nominativ:	<i>oabbá</i>	<i>oappát</i>
genitiv:	<i>oappá</i>	<i>oappáid</i>
ackusativ:	<i>oappá</i>	<i>oappáid</i>
illativ:	<i>oabbái</i>	<i>oappáide</i>
lokativ:	<i>oappás</i>	<i>oappáin</i>
komitativ:	<i>oappáin</i>	<i>oappáiguin</i>
essiv:	<i>oabbán</i>	

Personliga pronomen har till skillnad från andra pronomen och nomen också särskilda dualisformer, t.ex. *moai* 'vi två', medan *mii* betyder 'vi (fler än två)'. I stället för att använda genitivformen av ett personlig pronomen för ett substantiv kan man använda särskilda ändelser som fogas till substantivet.

De finita verbformerna böjs i samiskan efter tempus, person, numerus och modus – jämför med svenskan som bara böjer i tempus. Det kan noteras att samiskan även här har en speciell numerusform för två personer, dualis. Tempusformerna kan vara enkla eller sammansatta. De enkla tempusformerna är presens, t.ex. (*mon*) *boran* 'jag äter' och preteritum, t.ex. (*mon*) *borren* 'jag åt'. De sammansatta tempusformerna – som bildas med hjälpverbet *leat* – är perfekt, t.ex. (*mon*) *lean borran* 'jag har ätit' och pluskvamperfekt, t.ex. (*mon*) *ledjen borran* 'jag hade ätit'.

Samiskan har fyra modus som anger talarens inställning till det

sagda: indikativ, som anger att det sagda ska uppfattas som verkligt; imperativ, som anger att det sagda ska uppfattas som en befallning (eller önskan); konditionalis, som anger att det sagda (ofta) inte har hänt eller skett, men som skulle kunna hända om vissa villkor skulle vara uppfyllda, samt potentialis, som anger att något är osäkert eller tveklaktigt. Samtliga modusformer har olika böjningsformer, t.ex. *mon borašin* 'jag skulle äta' (konditionalis).

Syntaktiska mönster

Man brukar säga att samiskan har en rätt så fri ordföljd, men det är en sanning med modifikation. Den grundläggande ordföljden är SVO, d.v.s. subjektet kommer före det finita verbet och objektet sist, t.ex. *mánná borrá biepmu* 'barnet äter mat'. Används en annan ordföljd, så får man lite olika betydelser beroende på vad som framhävs. I nordsamiska konstrueras satser av typen "att ha någonting" med verbet för *vara*, d.v.s. *leat* och med den som äger något i kasus lokativ. Satsen "jag har en bil" blir på nordsamiska *mus lea biila*, ordagrant "hos mig är en bil". I samiskan uttrycks alltså detta som en existentialkonstruktion, där det ägda är subjekt och ägaren är adverbial. I nordamiskan konstruerar man negering med ett särskilt verb, det s.k. negerings verbet (*i-*), som böjs efter person, t.ex. *mon in juga gáfe* 'jag dricker inte kaffe'. Frågor konstrueras framför allt på två sätt, antingen med frågeord eller med frågepartikeln *-go*.

Frågepartikeln fogas till verbet vid en neutral fråga, t.ex. *Boah-tágo son ihttin?* 'Kommer han i morgon?' Man kan också foga frågepartikeln efter ett annat ord som man vill framhäva, t.ex. *Ihttingo son boahat?* 'Är det i morgon han kommer?' eller *Songo ihttin boahat?* 'Är det han som kommer i morgon?'

Passiv konstrueras i nordsamiska med avledda verb. Av *oastit*

'köpa' bildar man exempelvis det passiva verbet *ostojuvvot* 'köpas'. I passiva satser kan man överhuvudtaget inte ange vem som är agent, d.v.s. vem som står för handlingen, som man kan i svenska: "huset köptes *av mannen*".

Ordbildning och ordförråd

Nordsamiska har flera verb- och nomenavledningar. En produktiv avledningsändelse är kausativ, som anger att man får någon att göra något. Av verbet *vuodjat* 'simma' kan man bilda verbet *vuojahit* 'få någon att simma'. Ändelser finns också för att ange att någonting görs snabbt, t.ex. *čuolastit* 'hastigt hugga', görs lite *borastit* 'äta lite', eller görs länge, t.ex. *čuoiiggadit* 'åka skidor länge och väl'. Det finns också många produktiva nomenavledningar, t.ex. diminutivändelsen -š, som således anger att någonting är litet; av t.ex. *mánná* 'barn' kan man bilda *mánaš* 'det lilla barnet'. I ett standardverk som Konrad Nielsens Lappisk ordbok som började utges 1926 finns ca 40 000 uppslagsord, och ordboken innehåller en stor del av det traditionella samiska ordförrådet. Även ett stort antal ord är gemensamma för de samiska språken, finns det betydande variation i ordförrådet mellan de olika samiska språken. Under de senaste decennierna har flera tusen nya ord kommit in i de samiska språken både genom inlån och nybildningar, framför allt gäller detta nordsamiskan, t.ex. *dihtor* 'dator', *girjerádju* 'bibliotek', *instituhhta* 'institut'. Enligt bedömningar rör det sig om tiotusentals nya ord i det nordsamiska språket.

Romani

KARI FRAURUD

Romernas språk, *romani chib* eller enbart *romani* eller *romanes*, är ett språk utan egen nation. I alla länder där det talas är det ett minoritetsspråk. Men det betyder inte att det är ett obetydligt eller föga spritt språk. Romani uppskattas totalt ha fler talare än svenska, kanske mer än det dubbla. Dessutom är romani ett i högsta grad transnationellt språk, som talas i många länder och fungerar som kommunikationsspråk över nationsgränserna.

En person som behärskar någon varietet av romani har förut-
sättningar att kommunicera med romanitalare över hela världen,
om än med skiftande svårighetsgrad. Beroende på intresse för
språk och på hur mycket kontakt man har haft med talare av
andra slag av romani, varierar naturligtvis förmågan att kommu-
nicera över varietetsgränserna – på samma sätt som svensktalan-
de i olika grad förstår andra svenska dialekter än den egna eller
norska och danska. Många romer i Sverige har dock släkt och
vänner i andra länder och andra internationella kontakter med
romer som talar olika varieteter. Sådana erfarenheter ger möjlig-
het att utveckla en öppen attityd till språklig variation och en för-
måga till kommunikation över språkliga gränser. Personer upp-
växta i en mer enspråkig miljö har mycket att lära av det. De fles-
ta romer är också två- eller flerspråkiga, vilket har att göra med
romanis ställning som minoritetsspråk och att många romer för-
flyttat sig mellan olika länder och har haft kontakter med andra
folk och språk.

Ursprung och varieteter

Romani tillhör den indiska grenen av de indoiranska språken och är alltså liksom svenska ett indoeuropeiskt språk. Mycket av grammatiken är välbekant för den som känner till europeiska språk. Släktskapet med såväl det klassiska kulturspråket sanskrit som dagens hindi och andra indiska språk avspeglas särskilt tydligt i basordförrådet, d.v.s. det grundläggande och ursprungliga ordförrådet för vardagliga ting. Där är lånord minst vanliga och det brukar därför användas för att påvisa släktskap mellan språk. Ibland används begreppet romani i en vidare betydelse än i denna artikel och omfattar då även två besläktade grupper indoariska språk, *domari* (*syrisk* eller *asiatisk romani*) och *lomavren* (*armensk romani*).

Romani har genom seklerna kommit att uppdelas i ca 60 varieteter, vilket bl.a. avspeglar olika romska gruppers omfattande kontakter med skilda folk och språk under en historia 1 000 års migration och bosättning i olika länder. Enligt en vanlig klassificering uppdelas olika formerna av romani i *valakiska* och *icke-valakiska* beroende på talarnas och därmed varieteternas historia efter flyttningen från Indien till Balkan över bl.a. Persien och Mindre Asien. De icke-valakiska varieteterna är de vars ursprungliga talare fortsatte över Balkan och resten av Europa redan på 1300–1400-talet i vad som kallats "den första europeiska diasporan". Hit hör bl.a. balkanska varieteter som *arli* och *bugurji*, iberiska som *caló* och en central-nordlig grupp med t.ex. *slovakisk romani*, *sinto*, *anglo-romani*, *finsk romani* (*kaale*) och *svensk* och *norsk romani*. Bland de senare kan man urskilja en grupp som språkstrukturellt skiljer sig mycket från annan romani. Ordförrådet, särskilt basordförrådet, är liksom i andra varieteter ursprungligt romskt, medan uttal och grammatik helt eller delvis är hämtat från omgivande majoritetsspråk, t.ex. engelska i angloromani

och svenska i svensk romani. Dessa former av romani kan därför betecknas som *sammanflätade*, medan de med mer ursprunglig språkstruktur brukar kallas *konservativa*. De valakiska varieteterna utvecklades bland de grupper av romer som levde kvar i Valakiet och Moldova i 500 år, innan delar av dem först vid mitten av 1800-talet begav sig mot Central- och Västeuropa i "den andra europeiska diasporan". Hit hör t.ex. de stora varieteterna *kelderash* och *lovari* samt *tjurari*.

Såväl bland talare som forskare går åsikterna ibland isär inför frågorna om man bör betrakta de romska varieteterna som dialekter eller skilda språk samt om de sammanflätade varieteterna skall räknas som romska varieteter eller ej. Svaren beror på vilka kriterier man tillämpar för vad som utgör en dialekt samt på analysen av de sammanflätade varieteternas historia. Klart är i alla fall att det finns ett tydligt historiskt släktskap mellan alla här nämnda former av romani, och att majoriteten av talare av såväl konservativa som sammanflätade varieteter identifierar sig som romer med ett gemensamt språk, romani.

Romanitalare

De flesta romanitalarna lever i Europa, men det finns också betydande grupper av romer i Syd- och Nordamerika samt mindre grupper i bl.a. Australien och Sydafrika. Antalet romer har uppskattats till mellan 10 och 20 miljoner. Av flera skäl är det svårt att beräkna såväl antalet romer som romanitalande. I likhet med många andra minoriteter är romerna fortfarande ofta en stigmatiserad grupp som har varit utsatt för olika former av förtryck från majoritetssamhällena. Detta gör att man måste räkna med ett stort mörkertal även i de fall där statistiska uppgifter föreligger, d.v.s. från de länder som till skillnad från Sverige registrerar etnisk och språklig tillhörighet.

Dessutom skiljer sig beräkningarna beroende på vilka som räknas med. Ofta utesluts de grupper som i bl.a. England kallas *travellers* och som i Sverige kallas sig *de resande* eller *resandefolket* (och som tidigare, tillsammans med andra kringresande, har kallats "tattare", en benämning som de flesta resande uppfattar mycket negativt och som därför inte bör användas). Inte alla, men många travellers och resande identifierar sig som romer och menar sig härstamma från de romer som kom till norra Europa på 1500-talet. Språkligt sett avspeglas som nämnts sambandet mellan sammanflätade varieteter som de resandes *rommani* eller *råmmani* (här kallat *svensk romani*) och de konservativa varieteterna av romani mycket tydligt i det gemensamma basordförrådet.

Vidare förutsätter beräkningar av antalet talare att frågan om att tala ett språk kan beskrivas i termer av antingen-eller. Men språklig och kommunikativ kompetens är mycket mer komplex – och intressant – än så. Även en mer begränsad kunskap i ett språk kan öppna vägar för kommunikation eller ha en viktig symbolisk funktion och därmed identifiera en person som talare av språket.

I Sverige talas romani sedan minst 500 år. De första historiska belägen från år 1512 nämner ett folk "som fara omkring ifrå thet ena landet til thet andra, them man kallar Tatare". Dessa tidiga romska invandrades språk lever i dag kvar som *svensk romani* och *finsk romani* – naturligtvis i förändrad form efter 500 års kontakt med svenska och finska. Därefter har nya grupper av romer, med skiftande historia och språklig bakgrund, kommit hit i olika tidskedan.

Från senare delen av 1800-talet och en bit in på 1900-talet anlände grupper som talade de valakiska varieteterna *kelderash*, *lovvari* och *tjurari*. Bland dem fanns Johan Dimitri Taikon, som senare medverkade till den första omfattande beskrivningen av *kelderash* – en klassiker i romanilitteraturen.

När passtvánget mellan de nordiska länderna upphörde 1954, öppnades åter möjligheten att resa mellan Finland och Sverige för de romer som mer än ett sekel tidigare avskiljts i den östra riksdelen och som nu talade *finsk romani*. Under 1960- och 1970-talet kom romer från olika länder på kontinenten till Sverige. De talade valakiska varieteter med rötter i Frankrike, Spanien, Polen, Ryssland, Bulgarien och Jugoslavien.

Den senaste invandringen av romer har skett under 1980- och 1990-talen som en följd av Balkankrigen. Den har medfört såväl ett rikt tillskott av nya varieteter som en förstärkning av tidigare talade varieteter, bl.a. *arli*, *bugurji* och *sinto* samt de valakiska varieteterna *kelderash*, *lovari*, *tjurari*, *machvano* och *gurbet*. Beräkningar gjorda av romernas egna organisationer uppskattar i dag antalet romanitalare i Sverige till minst 15 000–20 000.

Ordförråd och språkstruktur

Det som sägs nedan om språkets ordförråd och struktur gäller huvudsakligen de konservativa varieteterna av romani, men i vissa fall även de sammanflätade. Dagens romska varieteter är naturligt nog starkt präglade av de olika majoritetsspråk som har omgivit dess talare genom historien. Detta gäller framför allt fonologin och syntaxen och delar av ordförrådet, medan morfologin påverkats i mindre grad.

Alla romska varieteter delar ett gemensamt ordförråd omfattande ungefär 700 indiska, 70 iranska, 40 armeniska och kanske 230 grekiska samt några georgiska ordstammar. Utöver de tidiga lånen från bl.a. grekiska, har olika varieteter i olika omfattning upptagit lånord från omgivande språk som rumänska (särskilt mycket i de valakiska varieteterna), turkiska och olika slaviska språk, samt andra europeiska språk som ungerska, tyska och franska och, längre norrut, de skandinaviska språken och finska.

Omvänt har också majoritetsspråken lånat ord från romani; i svenska t.ex. *jycke*, *tjej* och *vischan*.

De flesta konservativa varieteterna har ett likartat fonologiskt system, d.v.s. ljudsystem, bl.a. med ungefär samma uppsättning vokaler och konsonanter, samt med betoning på stammens sista stavelse, särskilt i det äldsta ordförrådet. Vokalerna är vanligen fem: a, e, i, o, u.

Konsonanterna är i stort desamma som i många europeiska språk. Utmärkande är den betydelseskiljande distinktionen mellan icke-aspirerade klusiler, k, p, t, och aspirerade, k', p', t' (d.v.s. i det senare fallet ingår en lätt utandning i uttalet). I skrift återges de senare ofta med klusil plus *h*, jfr t.ex. *kandel* 'lyssnar' – *khandel* 'stinker' (tredje person singular). De flesta varieteterna har också en något rikare uppsättning av frikativor (ungefär s- och sje-ljud) och affrikator (konsonanter som för en svensk låter som om de inleddes med d- eller t-ljud) än svenska. Man har både tonlöst och tonande sje-ljud, som i allmänhet skrivs *š* respektive *ž*, samt en velar frikativa (ett sje-ljud som uttalas långt bak i munhålan), i skrift *x* eller *ħ*. Flera varieteter, t.ex. *kelderash*, skiljer mellan vanligt tremulant r och uvulart (liknande r-ljudet i franska), vilket skrivs med *ř*, *ř* eller *rr*; t.ex. i ordet *řom/řom/rrom* 'romsk man, rom'. Palatalisering av n och l förekommer t.ex. i *lovari*, och kan i skrift anges med ett särskilt diakritiskt tecken eller *j*, t.ex. *l'* eller *lj*.

Morfologin eller ordböjningen präglas framför allt av internt motiverad språkförändring, d.v.s. sådana förändringar som sker i alla språk oberoende av kontakter med andra språk. Man finner en kombination av ursprungliga rika böjningsmönster och senare utvecklade ändelsesystem (liksom i andra moderna indoariska och indoiranska språk), samt en ännu senare tendens att ersätta böjning och ändelser med fria småord som t.ex. prepositioner (liksom i flera andra indoeuropeiska språk). Romani har två

genus, maskulinum och femininum, vilka bl.a. avspeglar sig som *-o* respektive *-i* i nominativ singular och i många substantivstammar, t.ex. *raklo* 'pojke' – *rakli* 'flicka'. Samma ändelser finns i nominativ singular för attributiva adjektiv, t.ex. till det feminina ordet för språk/tunga: *romani chib* 'romskt språk, romani'. Attributiva adjektiv kongruerar med sitt huvudord i genus, numerus och kasus (oftast endast med kontrast mellan nominativ och alla andra kasus): *baro rom* 'stor/betydande romsk man', *bari romni* 'stor/betydande romsk kvinna', *bare roma* 'stora/betydande romer'. Romani har två numerus; plural bildas med ändelsen *-a* eller *-e* i nominativ till den singulara grundformen, t.ex. *rom* 'romsk man, rom' – *roma* 'romska män, romer'. Antalet kasus varierar i de olika varieteterna från två upp till åtta; i flera varieteter har vissa kasus ersatts av prepositioner. Från grekiska har romani lånat bestämda artiklar med olika genus- och kasusformer, i nominativ *o* respektive *e*: *o rom* 'den romska mannen, romen', *e romni* 'den romska kvinnan'.

Verben böjs efter person, tempus och aspekt (som bl.a. skiljer en avgränsad händelse från ett längre förlopp). Personböjningen anger subjektets person och numerus, och subjektet kan ofta utelämnas. Preteritum bildas genom ett infix (*-d*, *-t*, *-l*, *-n*) följt av en särskild uppsättning personändelser, jfr *šun-av* 'jag lyssnar' – *šun-d-om* 'jag lyssnade/har lyssnat', medan imperfektiv aspekt (längre förlopp) markeras genom tillägg av en ändelse (*-as*) som ovanligt nog kommer *efter* personändelsen, t.ex. *šun-av-as* 'jag (höll på och) lyssnade'. I de flesta varieteter saknar verben någon egentlig infinitivform, vilket är ett exempel på de många s.k. balkanismerna i romani.

Syntaktiskt liknar romani i mycket andra indoeuropeiska språk. Den grundläggande ordföljden beskrivs ibland som subjekt-verb-objekt, men ordföljden är oftast relativt fri och strukturen verb-subjekt-objekt är också vanlig. Här skiljer sig också vari-

eteterna beroende på inflytande från omgivande språk. Komplexa meningar byggs nästan uteslutande upp av satser som har ett tempusböjt verb och som förenas av obundna konjunktioner och subjunktioner; satsförkortningsliknande konstruktioner är alltså sällsynta. I nominalfrasen föregår adjektivattribut och demonstrativer i allmänhet huvudordet (d.v.s. substantivet), liksom (alltid) artiklar, genitivattribut och räkneord.

Skriftspråk och standardisering

I fråga om skriftspråk skiljer sig ofta generationer av talare. Romani har traditionellt varit ett muntligt språk. En del äldre menar att det så bör förbli, eftersom skrift är något som kommer utifrån (och som tvåspråkiga kan romerna ändå ha tillgång till andra skriftspråk). Till de första användningarna av romsk skrift, från mitten av 1800-talet, hör också översättningar av delar av Bibeln. Därefter har dock allt fler skrifter getts ut, så småningom också av romska författare och organisationer. Särskilt under det senaste decenniet har antalet publikationer ökat i snabb takt samtidigt som unga romer i dag skapar hemsidor och kommunicerar via e-post och chat. Här har skriftspråket både en praktisk funktion som transnationellt språk och en symbolisk som uttryck för den romska gemenskapen.

Standardiseringssträvanden ser olika ut i olika länder. Ibland är de mer styrda, och ett visst system föreskrivs uppifrån av en expertgrupp. Ibland är de mindre styrda, större variation accepteras, olika alternativ kan provas fram av användarna själva och utrymme lämnas för skilda konventioner för de olika varieteter som talas i ett land. Ordet för språk kan då t.ex. uppträda i följande olika former beroende på varietet och val av ortografi: *chib*, *čhib*, *sib*, *šib*, *tšimb* och *tjibb*. Gemensamt är att man använt sig av det lokala majoritetsspråkets kyrilliska eller latinska alfabet,

ibland något modifierad form. Två varieteter som har använts som bas i vissa standardiseringssträvanden är kelderash, med tillägg från andra valakiska varieteter, och arli, med tillägg från geografiskt närliggande varieteter.

Jiddisch

SUSANNE SZNAJDERMAN-RYTZ

Jiddisch har sitt ursprung i Europa och har förekommit i Sverige sedan 1600-talet; mer kontinuerligt har det talats sedan slutet av 1700-talet då de första judiska församlingarna i Sverige grundades. Jiddisch är ett germanskt språk; det anses vara närmast besläktat med medelhögtyska, som det ändå skiljer sig språkligt från.

För judarna i Europa var jiddisch under mer än tusen år vardagsspråket, medan hebreiskan var reserverad för det religiösa livet. Ett stort antal hebreiska och arameiska ord och uttryck utgör en central del i jiddisch, ett språkligt arv från tiden före judarnas bosättning på den europeiska kontinenten. I hög grad är dessa ord och uttryck förknippade med företeelser som har sitt ursprung i de gamla hebreiska texterna eller har anknytning till det religiöst ceremoniella. Religiösa texter bibehålls av tradition på hebreiska och brukas tillsammans med det språk som umgängesspråket. Det har medfört att hebreiska och jiddisch nyttjats sida vid sida och blandats.

För kvinnorna har jiddisch också varit det religiösa språket. Speciella bönböcker skrevs på jiddisch, där intimiteten med vår herre var påtaglig och innerlig. På jiddisch finns en stor litterär produktion i författare med högst varierande bakgrund. Bäst känd i Sverige är Nobelpristagaren Isaac B. Singer.

Det exakta antalet jiddischtalare i Sverige idag är svårt att skatta. Den judiska befolkningen i Sverige är av hävd flerspråkig. Bland ca 20 000 - 25 000 judar kan ungefär 4 000 ha en genuin eller praktiserbar språkfärdighet i jiddisch. Andra skulle säga att de förstår jiddisch men inte själva talar språket. Ytterligare några känner samhö-

righet med språket och nyttjar enstaka ord eller uttryck för att bekräfta sin grupptillhörighet. Alla grader och schatteringar finns. Språket används oftast inom familjen, bland släkt och vänner och i samband med förenings- och kulturaktiviteter.

Judarna i Sverige har till största del sitt ursprung i den tyska och östeuropeiska tradition där jiddisch och jiddischkulturen utvecklades och blomstrade. I vissa kvarter på Söder i Stockholm, i kvarteren kring Stampgatan i Göteborg och i stadsdelen Nöden i Lund fanns i början på 1900-talet mer täta jiddischmiljöer. Här nyttjades jiddisch som ett lingua franca grannar emellan i vardag och helg, men också för att ta emot impulser och nyheter från Europa och den övriga världen. För många var jiddisch det enda skriftspråk de behärskade.

Ursprung och släktskap

Språkvetare har funnit det problematiskt att reda ut jiddischs släktskapsförhållanden. Vissa forskare hävdar att den germanska strukturen är en senare del av språkets utveckling och att dess egentliga ursprung är äldre och slaviskt. Följande antaganden är dock de vanligaste:

Språkets vaggga stod i Rhenlandet, där den tidigaste formen av jiddisch växte fram från 900-talet till 1200-talet. Dess grundläggande struktur sammanfaller till stora delar med medelhögtyskans.

Jiddisch uppstod och utvecklades i en blomstrande kultur där de judiska församlingarna tilläts verka och utvecklas i stor självständighet. Språket är fast knutet till den judiska ashkenasiska befolkningen i Europa, d.v.s. de judar som levde i tysktalande områden. De sefardiska judarna, med ursprung i Spanien, hade egna traditioner och andra språk, exempelvis ladino, också kallat judeospanska.

Mellan 1250 och 1500 förändrades jiddisch gradvis, och tillskott av uttryck från franskan och italienskan blir klart skönjbara. Under samma tid kom de jiddischtalande i kontakt med folkgrupper längre österut, och från Centraleuropa förflyttas språkets centrum österut. Vi får en äldre västjiddisch och yngre östjiddisch.

Mot slutet av 1600-talet kan man finna att språket spridit sig via migration till största delen av Europa. Den språkliga gränsen sträckte sig från norra Italien i söder till den skandinaviska halvön i norr, från Holland och Frankrike i väst till Karpaterna i Ryssland i öst. Under 1800-talets stora folkförflyttningar följde jiddisch sina talare till Storbritannien, Nordamerika, Palestina, Latinamerika och Australien. Sin starkaste ställning hade jiddisch i Östeuropa från senmedeltiden fram till 1939.

Västjiddisch dog i det närmaste ut i Västeuropa mot slutet av 1700-talet. I mitten av 1800-talet kom östjiddisch till denna del av Europa med en ny våg judiska immigranter. Oavsett talarnas sociala och ekonomiska ställning var språket den gemenskap där Europas judar formade ett specifikt språk- och kulturhän förbi de gränser som markerades av nationer och kunga- eller furstendömen. Därmed kan det betraktas som ett icke-territoriellt språk.

Strax före andra världskriget hade språket cirka 12 miljoner talare. Till följd av förintelsen mer än halverades antalet talare mellan 1939 och 1945. För språket blev det ödeläggande. De som överlevde förintelsen och de som undkom de östeuropeiska jedeförföljelserna, kunde inte återskapa de samhällen och livsmiljöer där jiddisch hade haft sin givna hemvist och funktion. Andra världskriget förändrade språkets förutsättningar i grunden, och de följande regimerna i Östeuropa och Sovjetunionen förbjöd jiddisch.

Ett sammansatt språk

Med en germansk språkstam, ett ordförråd med slaviska och huvuddelen tyska ordstammar, med stor andel hebreiska och arameiska ord, berikat med ett stort antal ord från romanska språk, och i modern tid engelska ord i den anglosaxiska delen av världen, kan jiddisch tyckas vara ett typiskt blandspråk. Men det innehåller också ett antal komplexa satstyper som är mycket ovanliga för blandspråk. Det är alltså svårt att kategorisera språket.

Ordförrådet visar tydliga spår av folkets vandringar: ord som *reden* 'tala', *gas* 'gata' och *haynt* 'i dag' är påverkade av österrikska dialekter, medan *shver* 'svärfar' snarare härstammar från schweizertyska. I vissa språkområden kan tvärtom det allmänna språkbruket uppvisa element av jiddisch och en inlåning som härrör från den jiddischtalande minoriteten. I dag är det mest påtagligt i modern amerikansk engelska, med ord som *schnorrer* 'snyltare', *chutzpah* 'fräckhet, framfusighet' eller *schmock* 'klantskalle' – dessa jiddischismer sprids nu intressant nog tillbaka till Europa.

Jiddisch har dock tre grundläggande komponenter. Det germanska inslaget är lätt att iaktta på alla nivåer i språket, men vissa med tyskan gemensamma drag har gått förlorade. För en jiddischtalare upplevs tyskan som bekant och förståelig. Dock brukar den motsatta riktningen inte vara lika enkel.

Det hebreiska och arameiska ursprunget gör sig främst märkbart som det heliga språket *loshn-kojdesh* i motsats till jiddisch, som kallas *mame-loshn*, modersmål. Ord och uttryck som hör hemma i heliga texter eller refererar till religiösa ceremonier och därmed utgör en länk till anfäderna, har bibehållits på arameiska/hebreiska, men fått ett assimilerat jiddischuttal. Ordet för helg är ett sådant exempel; *jom tov* (hebr.) blir *jontef*. Hur vanliga ord

av detta slag är beror på sammanhanget och om talaren har ett språkbruk där dessa uttryck är gängse och bekräftar den sociala identiteten. De tillhör vardagen för en chassid (ortodox jude) i New York, medan de kan vara helt okända för en sekulariserad talare i samma stad.

Men hebreiskan finns i hög utsträckning också i vardagsspråket. Ordet *balebos* (herre, värd) härstammar från hebreiskans *baal habajis* 'herre i huset'. Integrerat i jiddisch kan det få en feminin form *baleboste* och även en diminutiv *balebosl* (mask.) och *baleboste* (fem.). Troligt är att amerikanskans *boss* har sitt ursprung här. Andra vanliga ord från hebreiskan är *mazl* 'lycka', *jam* 'hav' och *sho* 'timme'. Ett grammatiskt element av semitiskt ursprung är exempelvis pluralformen. Läkare heter *dokter* medan pluralen är *doktoyrim*.

Slaviska inlån har kommit till senare. De är till stor del benämningar för verksamheter och redskap som har hört till vardagslivet, t.ex. polskans *kapelush* ('hatt', inlånat i polskan från italienskan). Vissa ändelser ger jiddisch en mer slavisk klang. Av *mame* 'mamma' bildas *mameshi* och av *tate* 'pappa' blir *tateshi*. Till skillnad från tyskans *Grossmutter* kallas mormor eller farmor *bube*, *bubele* eller *bubeshi* från polskans *babe*. Interrogativa fraser kan börja med *tsi*, polskans *czy*. Vissa substantiv har en hebreisk-germansk grundform med ett slaviskt suffix *-nik*, t.ex. *nudnik* 'någon som alltid klagar'. Detta suffix har sedan tagits in i engelskan som ett ordbildningselement, exempelvis i ordet *beatnik*.

Regionala varieteter

Liksom i de flesta språk finns ett stort antal varieteter. Sedan västjiddisch tynade bort kan man skönja tre huvudvarieteter: ukrainskjiddisch (Ukraina, Rumänien), polsk-jiddisch (Polen, Galizien och östra Ungern) och en nordöstlig (Litauen, Vitryssland).

Litauisk-jiddisch (litvisch) utgör normen för dagens standardiserade skriftspråk. Denna varietet har en högre litterär status. Språkakademien, YIVO, som grundades i Vilnius 1925, men numera har sitt säte i New York, har litvisch som utgångspunkt för sin verksamhet. Den största skillnaden mellan dialekterna är vokalljuden och ordförrådet. Även vissa grammatiska former kan vara särskiljande. Litvisch har ett tregenussystem och ordförrådet är starkt tyskpåverkat. Den mest genuina varieteteten anses nog polsk-jiddisch vara. Lite folkloristiskt brukar man skilja mellan *putter-jiddisch* (litvisch) och *pitter-jiddisch* (poilisch); med utgångspunkt i uttalet av ordet för *smör* bestäms alltså om talaren gör bruk av den ena eller andra varieteteten.

Ljudsystem och alfabet

Jiddisch har 35 fonem, av vilka nio är vokaler. Det är fler konsonanter än i tyskan; i jiddisch finns bland annat palato-alveolara frikativor, affrikator och nasaler, d.v.s. *s*-, *sj*-, *n*- och *l*-liknande ljud som artikuleras med tungan mellan tandvallen och hårda gommen. Däremot har jiddisch färre vokaler än tyskan. Främre rundade vokaler saknas, och tyskans *Glück* motsvaras av *glik* och *Löffel* av *lefl*. Långt /a/, /o/ och /e/ i tyska motsvaras av /o/, /oi/, /ei/: *Tag-tog*, *gross-grojs*, *geh!-gej!* Den tyska diftongen /au/ motsvaras av /a:/ respektive /oi/: *laufen-lojfen*. Även i konsonanternas distribution finns skillnader. Exempelvis har jiddisch *f* eller *p* när tyskan har *pf*: *Pferd-ferd*, *Kopf-kop*.

Hebreiska tecken är det ursprungliga alfabetet för jiddisch. Via gudstjänstspråket arameiska/hebreiska kom dessa redan etablerade heliga bokstäver att nyttjas även för jiddisch, som i likhet med hebreiskan skrivs från höger till vänster. Alfabetet är konsonantiskt, med få undantag för några tecken som representerar vissa vokalljud. Numera finns en norm för att skriva jiddisch även

med latinskt alfabet. Oavsett varietet eller dialekt är skriftspråket gemensamt. Bokstäverna fungerar också som siffror. Skriften finns i tryckstil och skrivstil, men saknar versaler och gemener.

Ordstruktur, ordböjning och syntax

Ordbildning och ordböjning i jiddisch ger en klar indikation om språkets historia. Ordens uppbyggnad stämmer i hög grad med tyska ords, d.v.s. en stam + avledningssuffix samt en del ord med prefix. Jiddisch skiljer inte på stark respektive svag adjektivböjning som i tyskan. Det finns ett tregenussystem och ett fyrkasussystem, men en viss sammansmältning kan skönjas och förenklingstendenser är vanliga. Exempelvis är bruket av *zich*, en generaliserad reflexiv, lika vanligt som en mer differentierad reflexiv som tyskans. Prefixen *ba-*, *far-*, *der-* motsvaras av de tyska varianterna *be-*, *ver-* och *er-* i orden *bashreiben* 'beskriva', *farschreiben* 'skriva efter', *derschreiben* 'tillskriva'.

Syntaxen skiljer sig från modern tyska på många punkter, även om det också finns likheter, t.ex. ett visst subjektstvång. Huvudsats och bisats i jiddisch har samma ordföljd, subjekt + verb + objekt. Det finita (tidsböjda) verbet har alltså inte slutställning, utan jiddisch är ett utpräglat så kallat V2-språk, d.v.s. det tidsböjda verbet kommer alltid som andra satsled. Precis som på svenska säger man t.ex. *er sogt, as si hot gebaken bilkalech*, 'han säger, att hon har bakat bullar'. Denna skillnad gäller också för infinitiv och particip. Tempussystemet skiljer sig också från tyskans; man använder perfekt i stället för preteritum. "Han stannade i Paris" heter *er iz geblib'n in Paris* medan man på tyska säger *er blieb in Paris*. Frågesatser bildas på tre sätt, genom omvänd ordföljd, med rak ordföljd men med stigande ton mot satsens slut eller genom frågeord + omvänd ordföljd.

Jiddisch visar upp en företeelse som i internationell facklitteratur benämns "stylistic fronting" men på svenska ofta *inversion*: subjekt och finit verb byter plats i början av en sats. I jiddisch är detta obligatoriskt när en bisats saknar underordnande konjunktion, *ven hostu gezogt hot Max geleynt dos bukh*, ordagrant "när har du sagt har Max läst boken?". Jiddisch tillåter också dubbel eller t.o.m. trippel negation, vilket ger stora variations- och uttrycksmöjligheter. *Far a geshlogenem hunt tor men kein shtekn nit vaizn* lyder t.ex. ett ordspråk, ordagrant "För en slagen hund får man ingen käpp inte visa".

Dagens jiddisch

Dagens jiddisch har inslag av alla de språk som finns i de omgivningar där jiddischtalare bor. Bland jiddischtalare i Sverige finns ord för vardagliga företeelser som fått en jiddischvariant: *ich gay dammsugeven noch mitik* 'jag ska dammsuga i eftermiddag', *mach mir zway smergosis* 'gör i ordning två smörgåsar åt mig'. Tyska verbformer och hebreiska pluralformer gör orden hemmastadda i jiddisch.

De många synonymerna har en särskiljande och stilistisk uppgift. Om synonymen har hebreiskt ursprung (med gammaltestamentlig innebörd) får den en värdig och högtidlig klang. Inlånad från ett omgivande språk (och betecknande en icke-judisk företeelse) fyller den ett utrymme där jiddisch saknar benämning eller benämningen är otillräcklig. Emellanåt får inlåningen en pejorativ betydelse och ger signaler utifrån en förförståelse hos avsändare och mottagare, som för den oinvigde är osynlig. Som kuriosum minns jag hur författaren Isaac B. Singer till mig på jiddisch anförtrodde "... att naturligtvis skriver jag för hela världen, men mina texter är i första hand förståeliga och ämnade för de ärliga polska judarna, som är hjältarna i mina verk". Med dessa

ord uttryckte han det språkliga hägn och den kulturgemenskap som var den specifika miljö där jiddisch hade sin ultimata giltighet.

Ofta sägs det om jiddisch att det varken duger att härska med eller att föra krig med. Skälet skulle vara att språket inte befunnit sig i en position där ett ordförråd för detta ändamål utvecklats. Man kan dock fundera över om det över huvud taget hade varit möjligt att föra fram sionismen och bygga staten Israel om inte jiddisch tjänat som ett lingua franca för de inblandade. Språket blev den transportled på vilket idéerna fraktades oberoende av nationella, sociala eller ekonomiska gränser.

Teckenspråk

INGER AHLGREN

Det svenska teckenspråket är ett svenskt språk. Det är alltså inte internationellt. Språket används av döva och hörande i Sverige. Det finns inga säkra siffror på antalet användare, men Sveriges Dövas Riksförbund räknar teckenspråk som primärspråk. Därutöver finns barn till döva föräldrar som har teckenspråk som förstaspråk, men också många vanliga hörande som lärt sig teckenspråk som andraspråk.

Varje land har sitt eget teckenspråk. Norge har sitt och Polen har sitt, och eftersom teckenspråken är självständiga i förhållande till respektive lands talspråk så är skillnaden mellan norskt och svenskt teckenspråk lika stor som mellan polskt och svenskt. Men om man behärskar ett teckenspråk är det lättare att lära sig ett annat. Det beror på att skillnaderna mellan teckenspråken huvudsakligen är lexikala, medan det finns likheter mellan språken i grammatisk uppbyggnad.

Språkets ställning

Teckenspråket är inte officiellt ett inhemskt minoritetsspråk. Det har därmed inte ett juridiskt bindande samhällligt stöd. Men döva betraktar sig som en språklig minoritet med teckenspråk som kulturbärare och identitetsbärare. Det uttrycks kanske tydligast i att döva inte använder beteckningen *döv* om personer med nedsatt hörsel i allmänhet, utan snarare om dem som gått i dövskola och har teckenspråk som primärspråk.

När riksdagen 1999 beslutade om fem svenska minoritetsspråk valde den att inte ge språket status som minoritetsspråk. Ändå har det svenska teckenspråket i praktiken ett stöd från samhället

som är unikt jämfört med de flesta inhemska teckenspråk i världen. Språket är undervisningsspråk i dövskolan, hörande föräldrar har rätt till teckenspråksutbildning på betald arbetstid, döva har rätt till teckenspråkstolk i arbetsliv, privatliv och framför allt i högre utbildning. Det är saker som döva i många länder i världen ser som en utopi att sträva mot.

Teckenspråket har dock även hos oss förtryckts under lång tid. Det har i praktiken varit förbjudet i dövskolan under en stor del av nittonhundratalet, liksom t.ex. tornedalsfinskan var förbjuden i Tornedalens skolor. Argumentet var att det svenska språket leder till integration i det svenska samhället. Döva barn skulle lära sig att tala och att läsa på läpparna för att lyckas i livet. Om de fick använda det lättillgängliga teckenspråket i klassrummet skulle det målet inte kunna uppnås. Resultatet av denna skolpolitik blev givetvis än mer katastrofalt för dövas skolframgång än för tornedalsbarnens. Talad svenska är ju överhuvudtaget inte tillgänglig för döva elever.

Teckenspråk och svenska

Teckenspråk är ett rent "muntligt" språk och har ingen skriftlig form. För den skriftspråkliga funktionen använder döva svenska, inte bara för information från och till det omgivande svenska samhället utan också för inbördes kommunikation via texttelefon, datornätverk och sms. (Mobiltelefonen har inneburit samma revolution för döva som för hörande.)

Döva ser på sig själva som tvåspråkiga med teckenspråk som medel för direkt kommunikation och svenskt skriftspråk som medel för fjärrkommunikation. En renodlat funktionsuppdelad tvåspråkighet. Men förhållandet till svenska har också vissa konsekvenser för teckenspråkets struktur.

Språkets struktur

Att språket produceras med gester och tas emot med synen har givetvis långtgående konsekvenser för strukturen. Ändå är likheterna i uppbyggnad med talade språk större än skillnaderna.

Tecknet består precis som ord av mindre beståndsdelar som i kombination blir betydelsebärande. Dessa mindre delar, fonemen, utgörs av:

a) hur handen formas, t.ex. flat hand, knuten hand, pekhand o.s.v.

b) var handen hålls, t.ex. på kinden, på bröstet, i utrymmet framför kroppen o.s.v.

c) hur handen hålls, t.ex. uppåtriktad eller framåtriktad, och hur den är vriden, t.ex. handflatan in mot kroppen, mot vänster, nedåt o.s.v.

d) vilken rörelse handen utför, t.ex. cirkelrörelse, slag nedåt, upprepad kontakt med kroppen o.s.v.

e) hur munnen formas.

Skillnaden mellan ett talat ords fonem och tecknets är att dessa fonem i tecknet utförs samtidigt. Ordets fonem kommer mer eller mindre efter varandra.

En annan skillnad är att tecknen mycket oftare än talade ord är ikoniska, d.v.s. avbildande. Vissa av dessa avbildningar är så tydliga att en nybörjare kan se vad som betecknas utan ytterligare förklaring (se illustrationen till tecknet för *telefon* eller *boll*). Men de flesta är ikoniska först när man vet vad de betecknar (som *katt* eller *hund*). Andra är ikoniska för vuxna men knappast för barn och unga i dag (som *kaffe* eller *mjölk*). Många tecken är dock inte ens ikoniska när man vet vad de betecknar (som *abstrakt*, *demokrati*).

Handalfabetet består av 28 handformer som motsvarar bokstäver i alfabetet. Det utnyttjas framför allt för att återge egenamn eller svenska ord som är tillfälliga lån i språket. Det finns också ett litet antal tecken som kan härledas till svenska ord genom handalfabetet men snarast är permanenta lån. Några få tecken har också en bokstaverad variant som innebär förstärkning (*bra, nej*). Dessa lån gäller oftast korta svenska ord.

Mer komplicerat är förhållandet mellan svenska och teckenspråk för det som brukar kallas "svenska på munnen". Det innebär att många tecken tillåter – ibland påbjuder – en munrörelse som ser ut som när man säger ett svenskt ord med en betydelse besläktad med tecknets. Statusen hos dessa munrörelser är tills vidare oklar, men de används också av barn som ännu inte kan någon svenska.

Grammatik

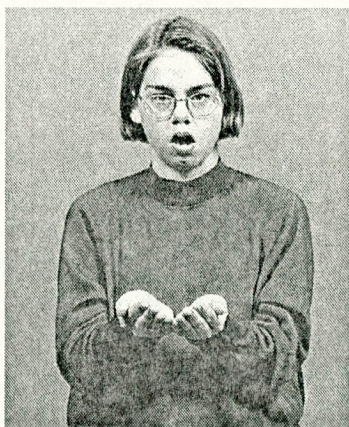
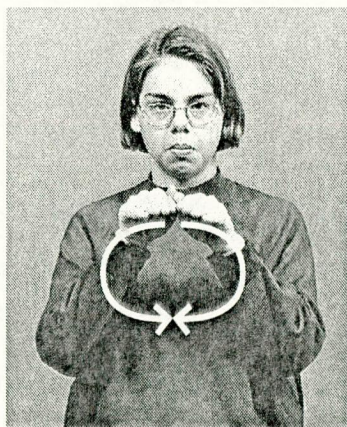
Teckenspråk saknar de kategorier som uttrycks med ordböjning i t.ex. svenska, alltså genus, numerus, bestämdhet och tempus. Däremot finns det en rik möjlighet att modifiera verb med olika betydelseskiftningar som 'skriva länge', 'skriva intensivt', 'fråga en person', 'fråga flera personer', 'fråga en i taget'. Det finns också en grupp verb som uttrycker befintlighet och förflyttning som kan inkorporera information om vad som finns respektive förflyttar sig, s.k. polysyntetiska konstruktioner. Teckenspråket har alltså en rik morfologi men knappast vad man skulle kalla böjning.

Syntaktiskt har teckenspråket precis som svenska den grundläggande ordföljden subjekt-verb-objekt. Den är något stabilare än i svenskan, eftersom den bibehålls också i meningar som inleds med ett adverbial och i ja/nej-frågor. Frågefunktionen markeras i stället med höjda ögonbryn och att huvudet och överkroppen skjuts litet framåt, alltså med ickemanuella signaler.

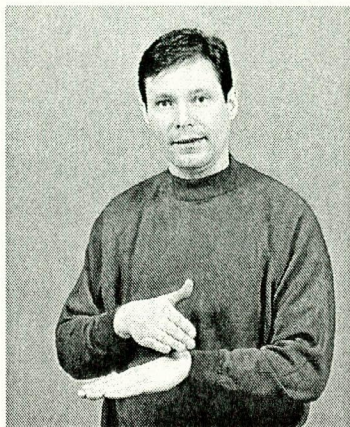
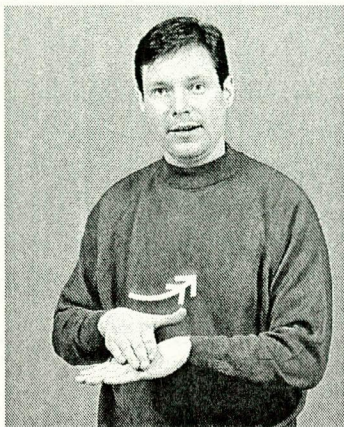
Ickemanuella signaler främst i ansiktet används för att skilja olika satstyper både för huvudsatser och olika typer av bisatser.

Ett annat karaktäristiskt drag i teckenspråksgrammatiken är att utnyttja positioner och riktningar i utrymmet framför kroppen för att syfta på personer eller företeelser. Om vi tar t.ex. verbet *fråga* som i sin grundform har en rörelse rakt fram, så kan vi genom att ändra riktning på rörelsen ange till vem frågan ställs. Om vi låtit en position till höger representera t.ex. banken genom att vi utfört tecknet för bank till höger, så kan vi uttrycka 'fråga banken' bara genom att låta rörelsen i tecknet *fråga* gå fram åt höger i stället för rakt fram. Denna rumsliga dimension i teckenspråkets grammatik kanske skiljer språket mest från den talade svenskan.

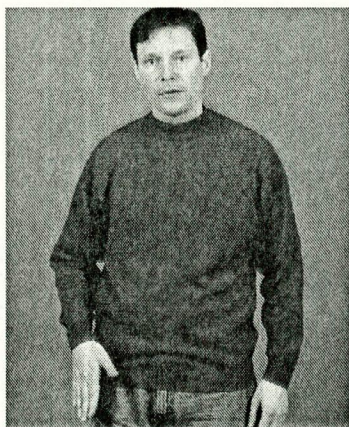
ILLUSTRATIONER

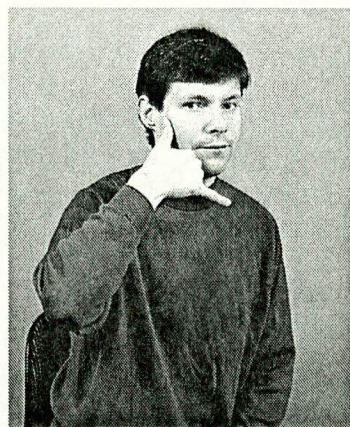
Boll. Vinkelhänderna, framåtriktade och nedåtvända, förs nedåt från varandra i utåtgående båge samtidigt som de vrids uppåt, kontakt med de vrids uppåt, kontakt med varandra.

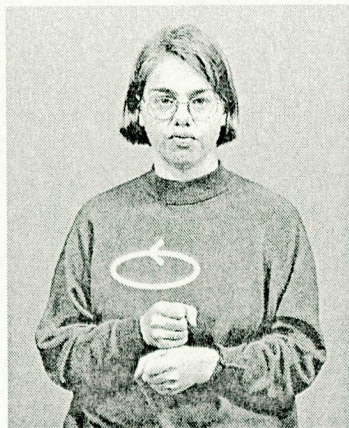
Katt. Flata handen, vänsterriktad och nedåtvänd, förs inåt ett par gånger under kontakt med den andra flata handens ovansida.

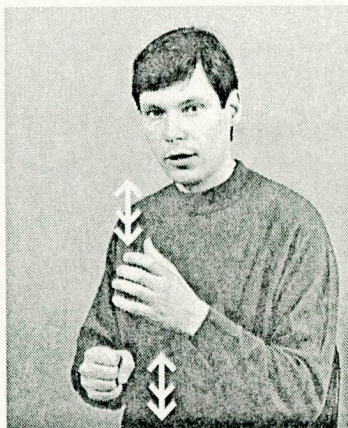
Hund. Flata handen, nedåtriktad och inåtvänd, upprepad kontakt med benet.

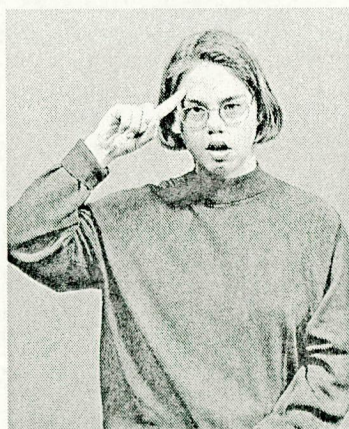
Telefon. Flyghanden, vänsterriktad och inåtvänd, kontakt vid örat.

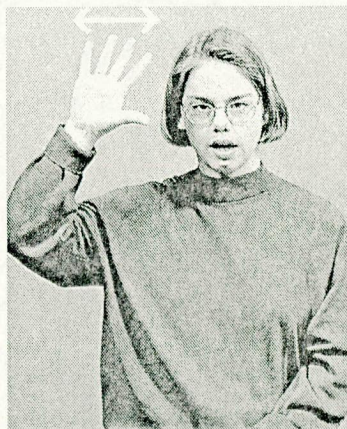
Kaffe. Knutna handen, framåtriktad och vänstervänd, rör sig i cirklar moturs under kontakt med den andra knutna handen.

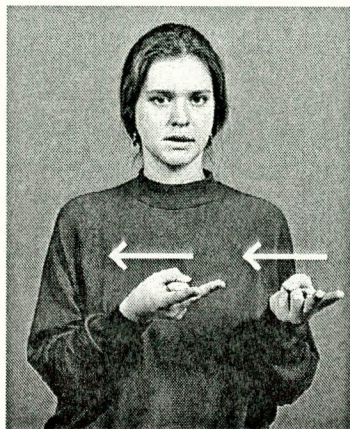

Mjök. Knutna händerna, framåtriktade och vända mot varandra, förs upp och ner växelvis.

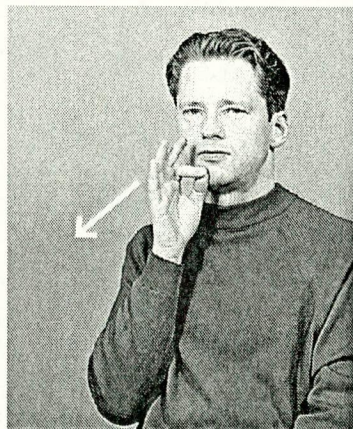

Abstrakt. Pekfingret, uppåtriktad och framåtvänd, kontakt med pannan. Därefter förs sprethanden, fram och tillbaka i sidled.

Demokrati. V-händerna, framåtriktade och uppåtvända, förs åt höger.

Fråga. Stora nyphanden, uppåtriktad och vänstervänd, kontakt med hakan, förs framåt.

Svenskt teckenspråkslexikon finns i en digital version på www.ling.su.se/tsp.

Några fraser och uttryck på respektive språk

	FINSKA	MEÄNKIELI	SAMISKA
<i>Hej!</i>	Hei!	Hei!	Bures!
<i>Hej då!</i>	Hei sitten!	Hei sitte!	Báze dearvan! (till en person) Báhcci dearvan! (till två personer) Báhccet dearvan! (till fler än två personer)
<i>Mitt modersmål är ...</i>	Äidinkieleni on suomi.	Minun äitinkieli oon meänkieli.	Mu eatnigiella lea sámegiella.
<i>Jag förstår inte ...</i>	En ymmärrä suomea.	Mie en ymmärrä meänkieltä.	Mon in ipmir sámegiella.
<i>Jag bor i Sverige.</i>	Asun Ruotsissa.	Mie asun Ruottissa.	Mon orun Ruotas.
<i>Vår så god!</i>	Ole hyvä!	Oleh hyä!	Leage buorre! (till en person) Leahkki buorit! (till två personer) Lehket buorit! (till fler än två personer)
<i>Tack!</i>	Kiitos!	Kiitos! / Takk!	Giitu!
<i>Ett, två, tre, fyra, fem, sex, sju, åtta, nio, tio</i>	Yksi, kaksi, kolme, neljä, viisi, kuusi, seitsemän, kahdeksan, yhdeksän, kymmenen.	Yks, kaks, kolme, neljä, viis, kuus, seitsemän, kahdeksan, yheksän, kymmenen.	Okta, guokte, golbma, njeallje, vihtta, guhtta, čizea, gávccí, ovcci, logi.

	FINSKA	MEÄNKIELI	SAMISKA
<i>Jag är hungrig.</i>	Minun on nälkä.	Mulla oon nälkä.	Mus lea borranhállu / borranmiella/.
<i>Vad är klockan?</i>	Paljonko kello on?	Mitäs kello oon?	Ollu go lea diibmu?
<i>Kan jag få din e-postadress?</i>	Saisinko sähköpostiosoitteesi?	Saisinkos mie sinun e-meiliadressin /e-meilin?	Oččošin /Oáččun/ go mon du e-poasta-adreassa?
<i>Har du någon hem-sida?</i>	Onko sinulla kotisivu?	Onkos sulla hemsii-da / kotisivua?	Lea go dus ruoktosiidu?
<i>Det är bra att kunna många språk</i>	On hyvä osata montaa kieltä.	Se oon hyvä (ette) saattaa monta keiltä.	Lea buorre máhttit olu gielaid.

	ROMANI: ARLI	ROMANI: KELDERASH	JIDDISCH
<i>Hej!</i>	Sasto!	T'aves baxtalo!	Sholem aleichem!
<i>Hej då!</i>	Sastipajal!	Devlesa!	Sholem aleichem!
<i>Mitt modersmål är ...</i>	Mli dajakiri čhib tani romani	Me dav дума Rromanés.	Ich red mameloshn.
<i>Jag förstår inte ...</i>	Me na haljovava romane.	Me či atjarav Rromanés.	Ich verstey nisht yiddisch.
<i>Jag bor i Sverige.</i>	Me bešava ki Švedska.	Me bešav ando Šwedo.	Ich voyn in Schwejdn.
<i>Var så god!</i>	Ov šukar le!	Pačiv tuke!	Bitte!
<i>Tack!</i>	Ov sasto!	Nais!	A dank!

	ROMANI: ARLI	ROMANI: KELDERASH	JIDDISCH
<i>Ett, två, tre, fyra, fem, sex, sju, åtta, nio, tio</i>	Jek, duj, trin, štar, pandž, šov, eŧta, oŧto, enja, deš.	Jekh, duj, trin, štar, panšh, šov, eŧta, oxto, inja, deš.	Eins, zway, dray, fir, finf, zeks, zibn, acht, nain, zein.
<i>Jag är hungrig.</i>	Me sium bokhalo.	Me sim bokhalo.	Ich bin hing'rik.
<i>Vad är klockan?</i>	Kozom i o sahati?	So-di si o časo?	Wie shpeyt iz?
<i>Kan jag få din e- postadress?</i>	Šaj te de man tli e-poštakiriadresa?	Pen mange tjiro e- mail soba?	Ken ich bakimmen ayer bliz-postadress?
<i>Har du någon hem- sida?</i>	Isi tut disavi kher- utnipatrin?	Si tut jekh privatno soba ando internet?	Host du a vebsait?
<i>Det är bra att kunna många språk.</i>	Šukar i te džane but čhibja	Mišto si te djanel o manuš bot šiba.	Zis git zi kennen a sach shprachn.

I exemplen på fraser och uttryck ovan exemplifieras romani av två varieteter, kelderash och arli. Vi tackar Lars Demetri och Baki Hasan för översättningar till respektive varietet.

Alfabetet

Så här ser alfabetet ut på

FINSKA

a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v x y z å ä ö

MEÄNKIELI

a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v x y z å ä ö

NORDSAMISKA

a á b c č d đ e f g h i j k l m n ŋ o p q r s š t t̄ u v y z ž

ROMANI

skrivs med flera olika alfabet, dels därför att de olika varieteterna skiljer sig vad gäller både ljudsystem och traditioner, dels därför att det för de flesta av varieteterna inte finns en överenskommen norm. I Sverige används oftast latinsk skrift och alfabetena liknar det svenska med tillägg av bokstäver med diakritiska tecken, t.ex. č, ś eller š, samt med eller utan å, ä och ö – beroende på varietet och ortografiska preferenser

JIDDISCH

(när man skriver det med latinsk skrift)

a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v x y z

SVENSKA HANDALFABETET

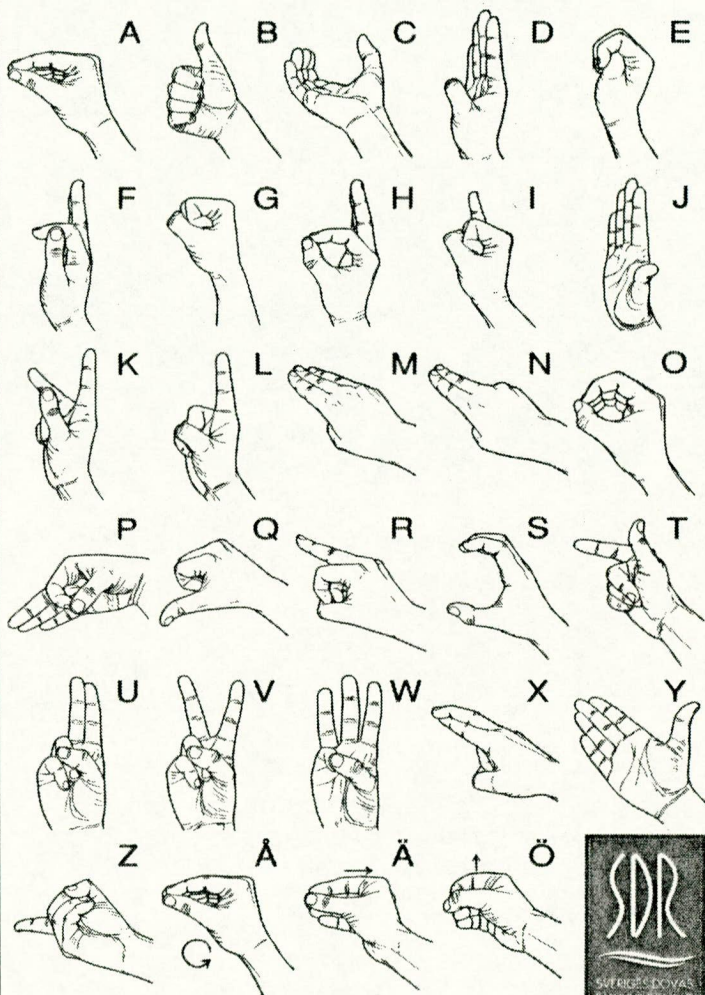

Illustration: Inger Edwall

Litteratur och övrig information

Allmänt

- Sveriges sju inhemsk språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Red. Kenneth Hyltenstam. Studentlitteratur 1999.
Minoritetsspråkskonventionen. SOU 1997:192.

Finska

- Ehrnebo, Paula: *Finskan i Sverige. I: Nordens språk*. Red. Allan Karker m.fl. Utgitt av Nordisk språksekretariat. Oslo:Novus 1997, s. 130–136.
Hormia, Osmo: *Finska dialekter*. En översikt. Liber Läromedel 1978.
Högländer, Sari & Marjut Vehkanen: *Finskan – lättare än du tror*. Helsingfors: Edita 2001. (lärobok i finska)
Karlsson, Fred: *Finskans struktur*. Liber Läromedel 1976.
Koivusalo, Esko & Aino Piehl: *Finska språket. I: Nordens språk*. Red. Allan Karker m.fl. Utgitt av Nordisk språksekretariat. Oslo:Novus 1997, s. 110–129.
Källström, Roger: *Finska. En kontrastiv beskrivning*. Skriptor 1985.
Lainio, Jarmo: *Språk, genetik och geografi – om kontinuitetsproblematiken och debatten om finska som minoritetsspråk I: Sveriges sju inhemsk språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Red. Kenneth Hyltenstam. Studentlitteratur 1999, s. 138–194.
Ruotsi – suomi opiskelusanakirja (svensk-finsk skolordbok). Red. Anja Sarantola & Tauno Sarantola. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY 1995.
Stora finsk-svenska ordboken 1–2. Red. Birgitta Romppanen m.fl. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY 1997.
Stora svensk-finska ordboken 1–3. Red. Göran Karlsson. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1982–1987.
Suomi – ruotsi opiskelusanakirja (Finsk-svensk skolordbok). Red. Cantell, Ilse m.fl. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY 1995.
Svensk-finskt lexikon. Lexin. Lexikon för invandrare. Norstedts 1995.
- Sverige-finska språknämnden arbetar sedan 1975 med vård och utveckling av finska språket i Sverige. Nämnden svarar på frågor om finska språket, finsk terminologi m.m.

SVERIGEFINSKA SPRÅKNÄMNDEN

Box 20057

104 60 Stockholm

Tfn: 08-462 06 16 (rådgivning kl. 9-12)

Tfn: 08-462 92 32 (övriga ärenden)

www.sverigefinska.spraknamnden.se

konttori@kielilautakunta.se

Meänkieli

Hyltenstam, Kenneth: Begreppen språk och dialekt – om meänkielis utveckling til eget språk. I: *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritets-språksperspektiv*. Red. Kenneth Hyltenstam. Studentlitteratur 1999, s. 98-134.

Kenttä, M. & Pohjanen, B.: *Meänkielen kramatiikki*. Aapua: Kaamos. 1996. (grammatik)

Kenttä, M. & Wande, E.: *Meän kielen sanakirja*. Aapua: Kaamos. 1992. (ordbok)

Winsa, B.: *Jellivaaran suomen sanakirja*. Aapua: Kaamos. 1994. (ordbok)

Böckerna från Kaamos och annan litteratur liksom musikkassetter kan beställas från:

FÖRLAAKI KAAMOS

c/o STR-T

Aapua 1302

957 94 Övertorneå

Tfn 0927-240 74

Förlaget distribuerar också förteckningar över litteratur med prislista. Information om kurser, om språket, om språksituationen m.m. ges också av

FINSKA INSTITUTIONEN STOCKHOLMS UNIVERSITET

106 91 Stockholm

Birger Winsa tfn 08-16 23 59

Erling Wande tfn 08-16 29 12

Samiska

- Bergsland, Knut: *Sydsamisk grammatikk*. Tromsø–Oslo–Bergen: Universitetsforlaget 1982.
- Hansegård, Nils Erik: *Dialekt eller språk? Om de västfinska och norrbottensfinska skriftspråken*. URSUS. Skriftserie utgiven av Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 7. Uppsala universitet 2000.
- Hyltenstam, Kenneth, Christopher Stroud och Mikael Svonni: Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi. I: *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Hyltenstam, Kenneth (red.) Lund: Studentlitteratur. 1999, s. 41–93.
- Magga, O. H.: Samisk språk. I: *Nordens språk*. Red. Allan Karker m.fl. Utgitt av Nordisk språksekretariat. Oslo:Novus 1997, s. 137–160.
- Nickel, K. P.: *Samisk grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget 1990.
- Nielsen, K.: *Lappisk (Samisk) ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget 1932–1962; 1979
- Sámi-ruota, ruota-sami sátnegirji. Samisk-svensk, svensk-samisk ordbok*. Red. M Svonni. Jokkmokk: Sámi Girjii 1990.
- Spiik, N. E.: *Lulesamisk grammatik*. Jokkmokk: Sameskolstyrelsen 1977, 1989.

Det finns nationella samiska språknämnder i Finland, Norge och Sverige. De arbetar med vård och utveckling av samiskan och svarar på språkfrågor. Det finns också sedan 1974 en samnordisk samisk språknämnd, som tar hand om det nordiska samarbetet.

SAMISKA SPRÅKNÄMNDEN

Sametinget

Bergmästaregatan 6

981 33 Kiruna

www.sametinget.se

Romani

What is the Romani Language? Ed. Bakker, Peter & Hristo Kyuchukov. Hertfordshire Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press. 2000.

Fraurud, Kari och Kenneth Hyltenstam: Språkkontakt och språkbevarande: Romani Sverige. I: *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Red. Hyltenstam, Kenneth. Lund: Studentlitteratur 1999), s. 241–298.

Gjerdman, Olof & Erik Ljungberg: *The Language of the Swedish Coppermith Gipsy Johan Dimitri Taikon: Grammar, Texts, Vocabulary and English Word-Index*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 1963.

Matras, Yaron: *Writing Romani. The pragmatics of codification in a stateless language*. Applied Linguistics 20/4 1999, 481–502.

Skolverket (och tidigare Skolöverstyrelsen) har samarbete med romer i Sverige gett ut en rad publikationer på olika varieteter av romani. För närvarande arbetar man bl.a. med en romsk version av lexikonet Lexin, med översättning från svenska till flera romska varieteter.

Romska organisationer och enskilda romer publicerar sig också i tidskrifter och på hemsidor.

Jiddisch

Birnbaum, Solomon A.: *Yiddish. A survey and a grammar*. Toronto & Buffalo. University 1979.

Boyd, Sally: Vem tillhör talgemenskapen? Om jiddisch i Sverige. I: *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Hyltenstam, Kenneth (red.). Studentlitteratur 1999, s. 299–325.

Kerbel, Lennart: *Judiska ordspråk och talesätt*. På jiddisch och svenska. Megilla-förlaget 1995.

Stare, Jacqueline: *Judiska gårdfarihandlare i Sverige*. Stockholm: Judiska museet 1996.

Svenson, Anna: *Nöden. En shtetl i Lund*. Lund. Gamla Lund 1995

Valentin, Hugo: *Judarna i Sverige*. Bonniers 1964.

Valentin, Hugo: *Judarnas historia i Sverige*. Bonniers 1970

De judiska församlingarna i Sverige hänvisar gärna vidare i frågor om jiddisch.

Teckenspråket

Bergman, Brita & Anna-Lena Nilsson: Teckenspråket. I: *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Red. Kenneth Hyltenstam. Studentlitteratur 1999, s. 329–351.

Hyltenstam, Kenneth: Inledning. Ideologi, politik och minoritetsspråk. I: *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Red. Kenneth Hyltenstam: Studentlitteratur 1999, s. 11–40.

Svenskt teckenspråkslexikon. Sveriges Dövas Riksförbund 1997.

Forskning om det svenska teckenspråket har pågått sedan början av 1970-talet vid Stockholms universitet, institutionen för lingvistik, avdelningen för teckenspråk. Via avdelningens hemsida kan man såväl söka i lexikonet som få en förteckning över publikationer om språket: www.ling.su.se/tsp

Sveriges Dövas Riksförbund (SDR) är i huvudsak intressepolitisk organisation för döva men bedriver också visst arbete med att framställa material på och om teckenspråk. SDR har gett ut Svenskt teckenspråkslexikon (1997) i bokform www.sdrf.se

Om författarna

AHLGREN, INGER

docent vid teckenspråksavdelningen vid Stockholms universitet
inger@ling.su.se

EHRNEBO, PAULA

föreståndare för Sverigefinska språknämnden
paula.ehrnebo@kielilautakunta.se

FRAURUD, KARI

docent i allmän språkvetenskap vid Stockholms universitet
kari.fraurud@biling.su.se

SVONNI, MIKAEL

docent i samiska vid Umeå universitet
mikael.svonni@samiska.umu.se

SZNAJDERMAN-RYTZ, SUSANNE

sakkunnig för Judiska centralrådet i Sverige i jiddisch och
jiddischkultur
susanne@vertextraining.se

WANDE, ERLING

professor i finska vid Stockholms universitet
erling.wande@finska.su.se

**Sveriges officiella minoritetsspråk.
Finska, meänkieli, samiska, romani,
jiddisch och teckenspråk.**

I den här skriften ges en kort presentation av de fem språk som sedan 2000 är officiellt erkända minoritetsspråk i Sverige: *finska*, *meänkieli* (tornedalsfinska), *samiska*, *romani*, *jiddisch*. Dessutom ges en motsvarande presentation av det svenska *teckenspråket*.

ISBN 91-7297-611-X

9 789172 976115

**NORSTEDTS
AKADEMISKA
FÖRLAG**

Svenska språknämnden